

VŠEHRDOVY TEORETICKÉ PŘEDSTAVY O PRÁVU A JEHO SOCIÁLNĚ POLITICKÁ STANOVISKA

Jiří Klabouch

V dosavadní literatuře zůstaly otázky teoretického nazírání Všehrdova na stát, právo a společnost celkem stranou pozornosti.¹ Všehrdovo dílo náleží mezi právní knihy zemského práva, vyrůstá z praxe a do praxe je naměřeno, a neobsahuje proto systematický výklad teoretických zásad, jaký nacházíme např. již o půlstoletí později ve spisech našich humanistických právníků.

Teoretické názory jsou u Všehrda manifestovány toliko příležitostně a jen mezi jiným. Zatím co však v ostatních právních knihách zemského práva jsou teoretická stanoviska patrna většinou jen nepřímo, jak si je ani sami spisovatelé jasně neuvědomovali, jsou některé Všehrdovy formulace teoretických otázek vyspělé a z jeho zmínek můžeme uzavírat, že je měl alespoň v některých bodech promyšleny do detailů a že se pokoušel usoustavnit si řetěz teoretických představ o právu tak, aby v něm nebylo mezer, zkrátka že to byl člověk s hotovým názorem na právo.

Je také na první pohled patrné, že Všehrdův obzor daleko přesahuje okruh představ o teorii práva, s nimiž se setkáváme u ostatních autorů právních knih zemského práva. Všehrdovy obecné představy o právu jsou ve srovnání s takovým Ondřejem z Dubé nebo Tovačovským mnohem vyspělejší a jeho zásoba vědomostí je daleko bohatší. Všehrd zužitkovává pro své dílo erudici humanistického literáta, jak se to projevuje již formálně v okázalých citacích humanistických autorit, starých filosofů, básníků, spisovatelů i historiků, ať už je zná skutečně nebo jen z druhé ruky, v užívání řady odborných termínů, vzatých nepochybně z pojmosloví soudobé učené jurisprudence a morální filosofie, nebo v dovolávání se příkladů z biblické dějepřavy a starověkých dějin. Všehrd díky většímu rozhledu a zobecňovacím schopnostem, které rozvinulo jeho studium na universitě, domyslel a zodpovídá řadu otázek, k jejichž položení předcházející šlechtičtí spisovatelé právních knih vůbec nedospěli, zahrnul do svých úvah

¹ Dosud nejpodrobněji se Všehrdovými názory na právo, společnost, náboženství atd. zabýval H. Jireček v předmluvě ke své edici (Praha 1874, str. XVIII—XXX) a znovu v *Životě právníkém v Čechách a na Moravě* (Praha 1903, str. 278—285). Srov. dále málo zdařilou studii B. Šejhara, *Mravní názory M. Viktora Kornela ze Všehrd* (Všehrd II.—1921, str. 16—23).

i jiná práva než české, zejména obecné, a položil si otázku po jejich vzájemném poměru, přemýšlí o obecných rysech vývoje práva, a to nejen českého, táže se, co bylo před vznikem práva, kdo je vytvořil, za jakým účelem, jak se mění, vše otázky, které u ostatních spisovatelů zemského práva reflektovány nenalezneme, třebaže je i Všehrd promítá jen na pozadí svého výkladu. Je to, krátce řečeno, povznesení úvah o právu na vyšší abstrakční rovinu a snaha po generalisaci poznatků, kterou lze nejspíše přičíst tomu, že tu k vyličení českého zemského práva přistupuje artista odkojený středověkou universitní učeností, která také determinuje jeho zvědavost k obecnoprávní literatuře, z níž je obecný rámec Všehrdova pojímání práva nepochybně odvozen, třebaže, jak uvidíme, nebrání mu to v tom, aby v jednotlivostech někdy dosti podstatných nezaujímal stanoviska odchylná.

Teoretické názory Všehrdovy představují na jedné straně nejobecnější výraz společenských podmínek jeho tvorby a jsou tak poměrně dosti průkazným ukazatelem pro klasifikaci jeho sociálně politického stanoviska, na straně druhé pak naopak vykonávaly zpětný vliv na Všehrdův vlastní politický postoj, podmínily jeho přístup k českému právu vcelku a determinovaly jeho stanoviska kritická a reformní návrhy i tam, kde si to snad sám neuvědomoval. Budiž proto v tomto jubilejním sborníku dovoleno ukázat vedle několika příspěvků k poznání Všehrdových teoretických názorů také na některých konkrétních případech, jaký vliv měly tyto názory na vytváření Všehrdových stanovisek při kritice českého zemského práva a při návrzích na jeho reformy, a přispět tak k bližšímu objasnění sociálních posic, z nichž je jeho dílo napsáno.

*

Aby bylo možno pochopit společenský dosah a politické důsledky každé jednotlivé teoretické these o právu ve Všehrdově době, je třeba jisté historické retrospektivy.

Na zemském soudu zápasí, jak známo, od samých jeho počátků o vliv panovník se šlechtou. Při tom nejde ani tak o zemský soud jako nejvyšší tribunál soudní, ale především o pravomoc jeho přisedících vytvářet v nálezech právo. České zemské právo má převážně obyčejovou povahu a obyčeje nemají jiné účinnosti, než pokud jsou uznány za závazné od těch přisedících, kteří právě na soudu zasedají, takže není divu, že je zemský soud také politickou posicí prvořadé důležitosti.

Brzy po jeho založení opanovala zemský soud šlechta, ale panovníci nevynechali od té doby jediné příležitosti k tomu, aby opět dostali zemský soud pod svůj vliv buď přímo nebo aspoň nepřímo tak, že by jeho volnost nalézat právo omezili vyhlášením kodifikace. Podařilo se to definitivně až

dlouholetému cílevědomému úsilí Habsburků, ale první velké pokusy ze strany panovníků v tomto směru datují se z období překonávání feudální rozdrobenosti, kdy se koruna, opřená o poměrně široký protišlechtický blok měst a církve,² pokouší uskutečnit své záměry ještě dříve, než se stabilisovaly vládní formy stavovské monarchie.

Královská strana snaží se připravit kodifikaci příznivé přijetí kritikou nevypočitatelného nalézání práva na soudech a poukazováním na rozpory v judikatuře, zřejmou libovůli soudců a právní nejistotu, která z toho pramení.³ To jsou však argumenty, které mohou dojít odezvy spíše ve městech nebo mezi poddanými než mezi šlechtou, která má soudy v rukou a které při její mocenské převaze právě ona neurčitost práva prospívá. Šlechta je proto vůči koruně ve výhodném postavení, neboť se může odvolávat na nedotknutelnost existujícího stavu, a proti ní se jeví mnohem naléhavějším odůvodnit právo panovníka aby změnu tak dalekosáhlou jako je nahrazení obyčejového práva psaným zákoníkem vůbec provedl, a teoreticky dovodit, že král, stavěje svou vůli namísto dosavadního rozhodování pánů o tom, co právem jest, nedopouští se svévolného omezování jejich svobod, ale používá jen oprávnění, jež z jeho hodnosti přímo vyvěrá a jehož nemůže být za žádných okolností zbaven.

K tomu je třeba rozvinout už čistě spekulativní argumentaci teoretickou, a v zákonících Václava II. a Karla IV. máme skutečně jasné doklady, jak se královská strana snaží podepřít své konkrétní politické cíle propracovaným právněteoretickým výkladem, opřeným o učení soudobé scholastické politické filosofie a obecnoprávní jurisprudence.

Nutnost teoretického odůvodnění aktivní úlohy panovníka v legislativě není totiž ve 13. stol. aktuální jen v českém státě, ale je nezbytným průvodním zjevem zvyšování aktivity feudálního státu, k němuž dochází následkem upevnění zbožní výroby ve feudální ekonomice především v Itálii a v záp. Evropě. Primitivní feudální právo, vyrostlé z potřeb naturálního hospodářství, je třeba přizpůsobit novým potřebám výroby a směny, je třeba větších zákonodárných počinů a celá otázka legitimace k nim vstupuje jasněji do společenského vědomí. Je obecně známo, že na evropském kontinentě je řešení otázky, jak přizpůsobit právo potřebám rozvinutého tržního hospodářství, spojeno s počátky recepce římského práva nebo aspoň s náběhy k ní. Od té doby stojí proti národním feudálním právům, odpovídajícím potřebám agrárního šlechtického hospodaření, universální recepční právní kultura vytvářená odbornou jurisprudencí středověkých

² K analýze sociálně politických podmínek kodifikačních pokusů posledních Přemyslovců a Karla IV. srov. G. E. S a n č u k, *Český zemský zákoník Majestas Carolina jako historický pramen pro studium českého národního státu* (Sovětská věda—historie II. — 1952, str. 361—370).

³ *Ius regale montanorum* kn. I, č. VI, 9 (str. 280 ed. J i r e č e k v CIB I.); *Majestas Carolina*, Prooemium 8—9 (str. 74—5 ed. P a l a c k ý v AČ III.).

právnických škol, která vyrůstá z potřeb pokročilé městské ekonomiky a politicky slouží upevňování a centralisaci feudálních monarchií, podporující postavení panovníků proti šlechtě. Aby se ovšem mohla obecnoprávní jurisprudence stát oporou ideologického odůvodnění panovnickových zásahů do legislativy, musela se nejprve sama propracovat k takovému nazírání, které by vůbec možnost aktivního vytváření práva připouštělo. Můžeme děkovati pracím *Hermann Krauseho*,⁴ že máme dnes jasně vykresleno, jak se během 13. století dovršuje v kanonistice a v legistice tomu odpovídající změna v nazírání na poměr práva a panovníka: zatím co pro starší středověk je charakteristická představa anonymního, odevždy přítomného a v podstatě bezčasového práva, a panovník jako pouhý *rex justus* právě v ochraně a bezvýjimečném respektování nedotknutelnosti starých obyčejů nachází nejvyšší opodstatnění svého důstojenství, krystalisuje v polemikách bojů mezi impériem a sacerdotiem pojetí nové, v němž se naopak vladař jeví jako jediný legitimní *legum conditor*, k vydávání zákonů povinnosti své hodnosti nejen povoláný, ale přímo zavázaný, a jeho příkazy získávají jako emanace panovnické pravomoci nepopíratelnou přednost před starým neosobním právem, jehož existence se jeví bezdůvodnou a pochybnou, pokud by nebylo panovníkem výslovně potvrzeno. Svrchovanost nad právem je přiznána původně jen papeži a císaři, kteří dovedli pro svou podporu obratně využít theologického dogmatu o papežské supremacii i obnovených znalostí římských tradic z období dominátu; na konci 13. století rozšiřuje se však takové pozitivní pojetí panovnickových úkolů i do těch dalších zemí mimoitalských, kde si ekonomický vývoj žádá větších legislativních zásahů, a podle zásady *rex est imperator in regno suo* jeví se i dalším vladařům právo zejména římské přirozeným přívlastkem jejich panovnické moci tím spíše, že právě ono, jako nejdokonalejší propracování právních vztahů společnosti založené na prosté výrobě zboží, úpravu nově důležitosti nabývajících ekonomických vztahů obsahuje.

Vyjádření jak jen možno typické všech těchto změn v nazírání na poměr panovníka a práva s ideologickým odůvodněním, jež je na výši nejposlednějších výtěžků politické a právní teorie konce 13. století,⁵ přináší u nás slavný horní zákoník Václava II. a způsobem o něco méně logicky sevřeným pak i *Majestas Carolina*, v nichž je jasně a ostře formulována doktrína o panovnickově exklusivní legislativní pravomoci, a rozpracovány

⁴ *Kaiserrecht und Rezeption* (Heidelberg 1952, str. 26—49) a zejména *Dauer und Vergänglichkeit im mittelalterlichen Recht* (Zeitschrift d. Savigny-Stiftung, Germ. Abt., 75. Bd.—1958, str. 206—251), zejm. od str. 231.

⁵ Ušlo pozornosti dosavadní literatury, že např. zásada *rex est imperator in regno suo*, která dovoluje opřít se o římské právo i jiným panovníkům než císaři, je v IRM provedena skoro současně s její formulací ve Francii. Doufám, že budu mít někdy příležitost zabývat se touto otázkou podrobněji.

do široka všechny důsledky, ke kterým její uznání vede.⁶ Jediným skutečným tvůrcem práva je podle těchto zákoníků bůh, který sesílá lidem právo *per ora principum*,⁷ již jsou jeho nástroji každý ve své zemi. Jediným oprávněným zákonodárcem mezi lidmi stává se tak panovník jako božský mandatař, který je při tvorbě práva bohem přímo inspirován. Václavův zákoník nazývá ho také zcela přiléhavě *lex animata*,⁸ a proklamuje s velkým důrazem důsledek, k němuž toto teoretické stanovisko vede: jestliže panovník nahrazuje dosavadní nalézání práva na soudech psaným zákoníkem, užívá tak jen svého samozřejmého oprávnění a činí to z božského pověření, takže nemůže být ani řeči o tom, že by tím zkracoval řádně nabytá práva jedinců nebo korporací, jelikož *nulli facit injuriam, qui utitur jure suo*.⁹ Soudní moc není nějakou druhou mocí, jež by tu stála nezávisle vedle legislativní pravomoci panovníkovy, ale naopak i ona všechna zásadně náleží králi a je od něho soudům pouze propůjčena do té míry a na tak dlouho, dokud to uzná za vhodné. Soudy se proto nesmějí při vynášení rozsudků opírat o vlastní úradky, ale výlučně jen o králem vyhlášené psané právo a kvalifikované obyčeje, jež mu neodporují, a nemají volnost ani při jeho výkladu.¹⁰

Politické důsledky takového stanoviska nebyly přirozeně šlechtickým kruhům méně zřejmé než nám. Rozhodnutí kdo s koho mezi šlechtou a králem neurčovaly arci ideologické argumenty, ale reální politická moc, které měla šlechta sdostatek, aby dokázala oba kodifikační pokusy českých králů anulovat, v případě Karlově dokonce způsobem pro královský majestát zjevně ponižujícím. Přímé doklady, že by se šlechta pokusila postavit proti teoretickému odůvodnění královského politického programu také stejně propracovanou státní filosofií jinou, nemáme. Objektivní postavení šlechty jako třídy ve feudální společnosti vylučuje, aby se proti koruně opřela o demokratické proudy scholastické politické teorie, které již ve 14. století proklamovaly suverenitu politického národa nad panovníky, poněvadž společenské důsledky těchto teorií směřují proti koruně stejně jako proti šlechtě a skutečně se krátce nato stávají na naší půdě jedním ze zdrojů, z nichž čerpají ideologové husitského revolučního hnutí. Zájmy české šlechty se nemohou prostředky scholastické politické teorie vyjádřit také z toho důvodu, že šlechta nemá ve svém středu patřičně vyškolené teoretiky, jelikož církevní vzdělanci stojí v královském táboře a

⁶ Srov. IRM Prooem [str. 266—8 ed. J i r e č e k] a kn. I, c. VI, 10 [str. 283], v MC Prooem. 1—4 [str. 68—9 ed. P a l a c k ý] a 9 [str. 75].

⁷ IRM Prooem [str. 266 ed. J i r e č e k]. Srov. též kn. IV, č. IX, 2: „labilis enim regit rex, et cor regis in manu dei est, et ubi voluerit, inclinabit illud“ [str. 394 ed. J i r e č e k].

⁸ IRM, kn. I, č. VI, 11: „nobis solis competit, cum simus lex animata, in regno nostro leges condere ac conditas declarare“ [str. 282 ed. J i r e č e k].

⁹ IRM, kn. I, c. VI, 10—11 [str. 282 ed. J i r e č e k].

¹⁰ Srov. IRM kn. I, c. V, 1 [str. 274 ed. J i r e č e k]; kn. I, c. VI, 9 [str. 280]; kn. I, c. VI, 10 [str. 282]; kn. IV, c. X, 20 [str. 432]; MC Prooem. 8 [str. 74 ed. P a l a c k ý].

odborní juristé jsou právě živlem, který se šlechta snaží za každou cenu od jakéhokoli vlivu ve státě vytisknout.

Jestliže můžeme přesto v právních knihách a jiných podobných písemných projevech vycházejících ze šlechtického tábora postihnout některá elementární teoretická stanoviska, pramení zřejmě jen z živelně rozšířených a realitu bezprostředně odrážejících zkušeností, stejně neosobních jako samo obyčejové právo, jež jsou v právním povědomí šlechty uloženy, a o nichž můžeme nanejvýš jen předpokládat, že se ve staletém zápase šlechty s korunou o hegemonii ve státě utvrzují a dospívají k jasnějšímu uvědomění. Není účelem této stati zabývat se teoretickými stanovisky české právní literatury šlechtické provenience podrobně; nemáme doposud, pokud mi známo, speciální práce tomu věnované a nutno přiznat, že běží o thema mimořádně nesnadné. Dokladový materiál, který tu bude přicházet v úvahu, bude vždy velmi vágní, neboť tyto živelné teoretické představy, třebaže snad ve své prostotě odrážejí skutečný stav věcí adekvátněji než scholastická teorie, která zastírá podstatu práva složitými ideologickými klíčkami, po stránce formální propracovanosti s právní teorií, rozšířenou a rozpracovanou odbornou obecnoprávní jurisprudencí srovnání nesnesou, pozůstávají vlastně jen z několika dílčích stanovisek, jež postrádají soustavné myšlenkové kultivace a jsou někdy v rozporu s formální logikou.¹¹

Přesto však zaslouží tato teoretická stanoviska české šlechtické právní literatury bedlivé pozornosti, třebaže nejsou v evropské feudální právní kultuře ojedinělá a raritní. Jsou to v podstatě laické, živelně vyrostlé představy o právu, jež ovládají společnost primitivního feudalismu s naturálním hospodářstvím, jejichž obecné rysy byly již několikrát analysovány,¹² které u nás v šlechtických kruzích ještě do 17. století přežívají, a které tu proti obecnoprávní jurisprudenci, o níž se opřel královský tábor, nabývají funkce nepropracovaného sice, ale přece určitého teoretického výrazu politických zájmů české šlechty.

Logickou osou, kolem které se otáčí teoretický rozpor, jenž odráží protichůdné zájmy šlechty a koruny v otázce legislativní pravomoci, je otázka původce práva, neboť odpověď na ni implikuje zároveň odpověď na otázku, kdo je legitimován provádět jeho změny. Královský tábor, podporovaný v tom církví, odvozuje veškeré právo od boha, o jehož hypostasované pověření může pak logicky opřít svůj nárok na výlučnou legislativní pravomoc. Proti tomu je nápadný naprostý nedostatek odvozování práva od činitelů transcendentních v literatuře šlechtického tábora: od Rožmberské knihy až po zemská zřízení 16. stol., pokud měla na jejich formulaci

¹¹ Srov. k tomu též co Krause v ZRG GA 75 (1958) str. 216 n.

¹² Krause l. c. str. 207 pozn. 2.

vliv šlechty,¹³ nenalezneme o účasti nadpřirozených činitelů při tvorbě práva zmínky. Za původce českého práva prohlašuje lidové historické podání, jemuž podléhají i kronikáři z církevních kruhů, pokud nenáleží přímo mezi ideology kodifikace,¹⁴ Libuši a Přemysla, a Ondřej z Dubé, který si jediný z šlechtických právních autorů před Všehrdem otázku po původu českého práva výslovně klade,¹⁵ ztotožňuje se s tímto tvrzením a připojuje k nim ještě jako spolutvůrce soudobé feudály, promítaje tak nazpět realitu součinnosti panovníka a šlechty při legislativě ve stavovském státě. České právo jeví se mu výtvorem božím tak málo, že je výslovně odlučuje i od křesťanství¹⁶ a houževnatý odpor české šlechty proti nábožensky motivovaným požadavkům církve v oboru právního režimu církevního majetku nebo např. proti odstranění ordálů¹⁷ naznačuje, že přesvědčení o tom, že právo a náboženství jsou dvě rozdílné, od sebe oddělené sféry, je ve šlechtických kruzích zakořeněno hluboce a obecně.

Neshoda v teoretické otázce po původu práva mezi právními památkami královské a šlechtické provenience sotva je náhodná a naprosto už ne bezvýznamná, ale má naopak zřejmý politický charakter: mlčení o bohu jako přímém původci práva znamená odsunutí všech světských činitelů, kteří by se mohli odvolávat na jeho mandát, při legislativě do ústavními poměry přesně vymezených hranic, a právo se prezentuje jako na náboženství nezávislý výtvor konvence jednotlivých složek třídy feudální, bez jejichž společného souhlasu postrádají legitimity také jakékoli jeho změny v budoucnu. Hluboce zakořeněné přesvědčení o společenském charakteru práva je podle mého názoru také jediným logicky myslitelným teoretickým základem šlechtického dogmatu „svobodného práva“¹⁸ a vede se stejnou nevyhnutelností k známé politické devise české a moravské šlechty *„páni svých práv přičiniti i ujíti mohou jako lidé svobodní“* for-

¹³ Toliko české ZZ z r. 1549 v čl. A 1 prohlašuje za tvůrce práva boha a rozpracovává odvození ostatních práv od dekalogu a přirozeného zákona — psal je také příslušník kruhu romanisujících, humanismem dotčených právníků kolem Briekého z Licka Oldřich Humpolec z Prostiboře po porážce stavovského povstání r. 1547. Následující maxmiliánské ZZ, vzniklé už zase za politické převahy šlechty, toto tvrzení již ani v předmluvě neopakuje.

¹⁴ Klasicky je toto laické nazírání na původ práva zachyceno v Kosmově kronice I., cap. 3, 4, 5 a zejména 8 (FRB II. str. 15). Podle Kosmy potom Dalimil VII. (ve FRB III. str. 16), Jindřich Heimburský (FRB III. str. 306), Neplach (FRB III. str. 461) i sám Marignola (FRB III. str. 525). Málo sejde na tom, že počínaje Hájkem klade se vytvoření českého práva ne do doby Přemyslovy, ale Nezamyslovy.

¹⁵ Právo zemské české čl. 10 (str. 123 ed. Č á d a).

¹⁶ Právo zemské české čl. 10 (str. 123 ed. Č á d a).

¹⁷ K tomu srov. výsledky dlouholetého bádání V. V a n ě č k a, *Základy právního postavení klášterů ve starém českém státě* (Praha 1933) I., str. 48—9 a 104—5, a zprávu Beneše z Veitmile ve FRB IV. str. 530. Podle zprávy Neplachovy byla prý česká šlechta ještě na počátku 14. stol. odhodlána raději se navrátit k pohanství, než aby respektovala předpisy církevního práva o církevním majetku (srov. J. Š u s t a, *Dvě knihy českých dějin*, 2. vyd. Praha 1933, str. 186). *Se non è vero, è bene trovato*.

¹⁸ Velmi citlivě tuší tuto souvislost také Č á d a v předmluvě ke své edici Ondřeje z Dubé, str. 49.

mulované výslovně poprvé v obecném nálezu z l. 1402—7¹⁹ a opakované potom v Čechách i na Moravě nepřetržitě a hojně, jako vede učení o božském původu práva k paremi *„quod principi placuit legis vigore habet“*, kterou proklamuje Václavův horní zákoník,²⁰ jimiž je protikladný politický dosah obou teoretických stanovisek formulován nejpregnantněji.

Ale politické důsledky rozdílného teoretického stanoviska v otázce původu práva projevují se i v dalších důležitých otázkách. Je-li tvůrcem všeho práva bůh, je právo v boží mysli v podstatě již hotovo, a není proto třeba vytvářet je vždy znovu v každém jednotlivém případě, nýbrž je možno je jednou provždy sepsat a zachytit. Psaný zákoník a přeměna soudů z orgánů právo vytvářejících v instituce, omezené na pouhou exegezi zákoníku a na aplikaci předem daných norem na konkrétní případy nachází tak v supranaturalistické konstrukci práva své odůvodnění a ideologickou oporu. Naproti tomu pojetí práva jako výtvoru lidské konvence implikuje jeho místní a časovou relativitu a tím i proměnlivost, jež v souvislosti s šlechtickou naukou o původu práva znamená zdůvodnění naprosté volnosti šlechty při nalézání práva a obrací se nutně proti kodifikaci ve prospěch právní soustavy, založené na neurčitých a tvárných obyčejích, jež se mohou měnit od případu k případu.

Na druhé straně má však šlechta, která si takto zabezpečuje možnost měnit právo pro sebe, současně zájem na tom, diskreditovat předem všechny jednostranné pokusy panovníka o reformu práva, k nimž by mohlo dojít, a v souladu se svým postavením, kdy existující poměry odpovídají jejím a nikoli královským zájmům, zdůvodnit thesi, že jakékoli dalekosáhlé změny práva jsou jeho porušením a znamenají zlo. Proto staví šlechtická právní literatura proti královským reformním záměrům jako axiologické kritérium stáří práva a ideál panovníka a úředníků, kteří vykonávají své funkce *„právo staré a obyčejné vedúc, bez zámyslu nových práv“*, jak to formuloval Ondřej z Dubé.²¹ Tato idealisace starého práva ve šlechtickém táboře nemá nic společného s křesťanským pojmáním společenského vývoje a ztráty původní neporušenosti lidstva, které dává konec konců formulaci ideálního práva do rukou theologů a církve. Je to onen čistě feudální ideál neměnného a bezčasového starého práva, vyrostlý nad poměry rané feudální společnosti s pomalým rytmem vývoje, které nemá nic společného s biblí a je chápáno velmi konkrétně jako platné, tradované, laické feudální obyčejové právo, vytvořené předcházejícími generacemi feudálů, které je tak postaveno jako nedotknutelné paládium proti všem zásahům panovníka, inspirovaným z učenecké sféry.

Nelze tu pro nedostatek místa ukazovat podrobněji, jak se tyto teore-

¹⁹ Ondřej z Dubé čl. 134 (str. 173 ed. Č á d a).

²⁰ IRM, kn. IV, c. IX, 2 (str. 394 ed. J i r e č e k).

²¹ Právo zemské české čl. 1 (str. 116 ed. Č á d a).

tické difference projevují v právních knihách a jiných památkách před Všehrdem a potom v právní literatuře po něm. Dva typy nazírání na právo, jejichž hlavní rysy jsem se pokusil naznačit, odpovídají dvěma různým právním kulturám a zájmům různých společenských sil, jež za každou z nich stojí. Při rozboru teoretických názorů v stěžejním díle staré české právní literatury nebylo však možno přejít bez povšimnutí skutečnost, že součástí politického zápasu o vliv na zemském soudu a o hegemonii ve státě vůbec, do něhož i Všehrdovo dílo zapadá, je také zápas odchylných ideologických koncepcí, v nichž se soupeřící zájmy různých složek feudální třídy odrážejí, třebaže se vyrovnání mezi nimi odehrává jen v pozadí a tušíme ho leckdy jen mezi řádky dochovaných pramenů.

Odpověď, třeba nepřímá, na uvedené základní diferující otázky určuje objektivní příslušnost každé právní památky k jednomu z obou táborů a je příznačná i pro subjektivní postoj jejího autora. Máme zde také měřítko, podle něhož musíme posuzovat teoretická stanoviska Všehrdova a současně klíč, který může vrhnout jisté světlo na poznání společenské úlohy jeho díla. Česká šlechta totiž nedokázala a možno říci, že se ani nikdy vážně nepokusila zaštitit své právníctví vyspělejší teoretickou argumentací, než jakou umožňovaly útržky primitivních právněteoretických představ, odpovídajících kulturní úrovni raného feudalismu, a opírala se o ně ještě i v době, kdy stála nejen proti obnoveným politickým nárokům panovníků z habsburské dynastie, ale kdy se šlechtické zájmy dostávaly do rozporů stále hlubších s potřebami vyspělého směnného hospodářství, jak bylo koncentrováno především ve sféře českých měst.

*

Všehrd²² uznával zřejmě se scholastikou, že lidská společnost žila jistou dobu bez práva, a že se vzájemné vztahy lidí v tomto období spravovaly pravidly přirozeného zákona (IX, 9, 14). Lidská nedokonalost, konkrétně neschopnost překonat rozpor mezi individuálními zájmy a společným prospěchem (VIII, 32, 8—28), byla však příčinou toho, že se takový stav neudržel a že bylo nutno podříditi lidské jednání pravidlům práva, které by existovat nemuselo, kdyby se lidstvo řídilo důsledně pravidly přirozenosti, náboženství a vzájemné lásky (IV, 13, 33—39; VI, 37, 56—59; srov. též III, 21, 30—35).

Přirozená pravidla chování po vzniku práva závaznosti nepozbyla; platí dále nad lidskými právy a vedle nich, aniž by se s nimi ztotožňovala, jako

²² V dalším výkladu cituji v textu i v poznámkách (pokud není uvedeno jinak) z Jírečkova vydání *Knih devaterých římskou číslicí knihu, arabskou kapitolu a dalšími arabskými číslicemi nikoli odstavec, nýbrž řádky textu 2. redakce Všehrdova díla. Zavření, které nemá v Jírečkově vydání číslování řádek provedeno, cituji podle stránek.*

zjev sui generis (Všehrd také nikde nehovoří o přirozeném právu).²³ Pravidla přirozenosti zavazují bez ohledu na nestejně podmínky místní a časové všechny společnosti bez ohledu na jejich vývojový stupeň, náboženství vůbec a příslušnost ke křesťanství zvláště (VII, 7, 28—34; VIII 26, 24—27) a ovládají dokonce i životní projevy zvířat (III, 23, 52). Pravidla přirozeného zákona jsou vytvořena bohem (V, 39, 47—8), jsou tudíž společnosti transcendentní a lidé jsou jim podrobeni nezávisle na své vůli okamžikem narození, kdy jsou vklíněni do řádu světa. Pravidla přirozenosti v říši zvířectva a ve sféře na vůli nezávislých fyzických pochodů (jako je těhotenství apod.) projevují se jako organická zákonitost (V, 10, 10), ve sféře volního jednání procházejí vědomím a záleží na lidech, zda se jimi řídí nebo ne.²⁴ Vnější nátlakem pravidla přirozenosti sankcionována nejsou (III, 23, 42—56), ale jejich nerespektování nese s sebou ztrátu lidské podstaty, tj. poklesnutí na zvířecí úroveň (VII, 7, 29—34). Obsah přirozeného zákona je absolutní a naprosto neměnný,²⁵ vědomí o jeho příkazech nabývá člověk automaticky narozením a je proto stejně jasné u všech lidí bez rozdílu, nejsouc nijak závislé na množství jejich životních zkušeností nebo stupni vzdělání, a není třeba propracovávat se k němu např. četbou (III, 23, 42—6).

U Všehrda můžeme tedy doložit i dosti subtilní odstíny v chápání přirozenosti a svědčí to nepochybně o mimořádné pozornosti, s jakou se Všehrd myšlenkou přirozeného zákona obíral. *Jireček* však myslím nemá pravdu, když se snaží²⁶ představit Všehrda přímo jako racionalistického

²³ Toliko v VI, 11, 11—13 hovoří o „přirozeném a najspravedlivějším právu a zákonu“. Jinak užívá termínů přirození, zákon přirozený, srov. co k tomu B o h á č e k na str. 12 této publikace.

²⁴ Vyplývá to nepřímě z VII, 7, 29—34.

²⁵ Obsahem přirozeného zákona je nejvšeobecněji maxima čiň jiným, co sobě chceš (VI, 11, 11—13; III, 21, 54—8), výpočet dalších zásad v VII, 8, 29—34: zdržovat se šikán, nechat bližní ohřát u ohně, ukázat cestu bloudícím, dopřát přístřeší pomešnému, navrátit ztracenou věc majiteli, vrátit věc svěřenou do úschovy. Další maximy připomíná Všehrd příležitostně, jako právo sebeobrany (III, 23, 42—56), ochranu vdov a sirotek (Předml. 186—8) a k tomu patrně sluší přiřadit i další zásady při nichž se sice na přirozený zákon neodvolává, ale jež jsou presentovány v tom smyslu bez jiného odůvodnění, jako pravidlo předkládat obecné dobré zvláštnímu (VIII, 26, 13—27), právo sledovat vlastní užitek (VIII, 32, 3—4), povinnost plnit dobrovolně závazky i bez soudního řízení (IX, 9, 10—15), vyslechnout obě strany ve sporu (IX, 1, 156).

²⁶ Předmluva k edici str. XXI; skepticky k tomu B o h á č e k na str. 154 této publikace. Pokud Všehrd mluví o „přirozeném rozumu“ (VII, 14, 18), má na mysli rozum přirozený ve fyzickém smyslu, tj. získaný při narození, jako mluví např. jinde (VI, 39, 2) o přirozeném titulu. Slova rozum užívá Všehrd v mnoha významech: znamená u něho tolik co mysl, intelligence, duševní schopnost (VI, 11, 26; VIII, 23, 57; VIII, 48, 92; II, 10, 44; VII, 17, 11), důmysl (IV, 14, 47), zkušenost (II, 11, 11), důvod, smysl, úmysl (VII, 5, 29; VII, 13, 39; VII, 7, 6; VII, 13, 43—45), způsob (VI, 39—titul), závěr, konkluse (III, 18, 13), logika vůbec (VII, 10, 50) a v tomto smyslu používá podle mého názoru Všehrd slova rozum také na známém místě v Závěni (str. 458), kde ho uvádí jako jeden ze zdrojů svých thesů v jedné řadě s prameny práva jako jsou desky, nálezy, obyčeje a obecní práva resp. zachování. Všehrd tu po mém soudu nemínil prohlásit za pramen práva aplikabilního na zemském soudu ani rozum sám, ani jeho prostřednictvím pravidla přirozenosti, ale uvádí rozum jako logický prostředek, jímž vyvozoval ve svém díle z premis

přirozenoprávního myslitele, a ještě méně bylo by oprávněno vidět v něm dokonce předchůce přirozenoprávní školy. Všehrdovo učení o přirozeném právu odpovídá obecně rozšířeným poučkám středověké filosofie a starověkým předlohám (Ciceronovi)²⁷ a není náznaku, že by se pokoušel rozvíjet přirozenoprávní myšlenky samostatně dále nebo že by se dokonce o protiklad mezi přirozeným a pozitivním právem snažil opřít svůj program reformní.

Práva, z nichž vedle českého jmenuje na různých místech výslovně kanonické (kostelní), obecné (vlašské), německé (magdeburské) a všeobecně cizí, přesporní, Všehrd naopak od zákona přirozenosti odlišuje, přikládá jim odchylné vlastnosti a neuvádí je s ním v onen charakteristický vzájemný vztah, který je tak příznačný pro stupňovité pojmání práva ve středověké učené jurisprudenci a scholastické filosofii. O právech uvažuje Všehrd již mnohem samostatněji a je tu především důležité, že je klade v rozporu s právní teorií obecnoprávní jurisprudence bez výjimky na jednu rovinu jako veličiny souřadné a nesestavuje z nich hierarchii, v níž by byla některá ostatním nadřazená.

Platí to zejména i o právu obecném, které je u Všehrda pojímáno zjevně jen jako právo mezi jinými právy. *Boháčková* analýsa vlivu římského práva na dílo Všehrdovo, otištěná v tomto sborníku, po mém soudu tento závěr potvrzuje. Všehrd znal sice obecné právo daleko více než jen podle jména a nepochybně používal římských a kanonických pramenů k prokreslení řady institucí českého práva, o nichž psal; respektoval však samostatnost domácího práva tak úzkostlivě, že neváhal pozměňovat text svých obecnoprávních předloh tam, kde při asimilaci římských institucí v domácím právu došlo k jejich modifikacím, a doplňoval je dokonce tam, kde mělo domácí právo ustanovení více propracovaná. Všehrd používal podle zjištění *Boháčkových* římských a kanonických zásad jen v těch případech, kdy se staly součástí domácího právního přesvědčení nezávisle na něm, nebo aspoň jeho vlastního přesvědčení o jejich použitelnosti v Čechách, a tedy bez újmy sebeurčení domácího práva a nikoli z důvodů hypostasované superiority obecného práva nad právy ostatními. V Čechách

závěry (podobně jako mluví v III, 12, 16 a 22 o rozumných důvodech), tedy pouze jako prostředek interpretace norem (bylo by možno myslit také na výklad, že rozum uvádí jako pramen různých thesís neprávnických v Knihách devaterých, jako jsou různé rady, jež dává stranám a pod.). Také v IX, 3, 111, kde uvádí rozum opětovně vedle desk a nálezů jako jeden z prostředků, podle nichž mají strany řídit svůj postup na soudu, nutno rozum chápat spíše jako důmysl, důvtip (rovnocenně s dalšími pomůckami jako jsou „cizí příhody“ a „toto sepsání“), což je ještě více patrné v VII, 17, 11, kde Všehrd hovoří o zásadách jimiž se má řídit písař u desk a uvádí vedle sebe rozum, právo, obyčeje a zběhllost, stavěje tak zřetelně rozum mimo právo. Tomuto závěru nasvědčuje podle mého názoru také skutečná úloha pravidel přirozeného zákona (srov. v pozn. 25) v jeho díle. Všehrd ve skutečnosti s přirozenými pravidly pro řešení právních otázek nepočítá a jejich zásady (podobně jako citáty z Písma) slouží mu jen k podepření určitých také jinak doložených tvrzení bez důsledků pro jeho meritorní závěry o právu.

²⁷ Podrobněji srov. *Boháček* na str. 155 a násl. této publikace.

platné právo podle obecnoprávních zásad měnit nebo je jimi doplňovat nebylo jeho úmyslem.²⁸

Obecné představy Všehrdovy o vzájemném poměru práv a obecného a českého zvláště plně odpovídají tomuto jeho počínání. Představa, že by všechna práva „ne odjinud, nežli z těch práv obecních a císařských pocházela a jako z jedné studnice z nich se vážila a brala, aniž co spravedlivějšího a gruntovnějšího mimo ty obecní vymysleti a najíti se může“, která je už o půlstoletí později v oběhu mezi Všehrdovými následovníky^{28a} a která nejlépe dokumentuje přehodnocení v nazírání na poměr domácího a obecného práva, jež se prosazuje s postupující recepcí, je Všehrdovi ještě zcela cizí. Pro něho je obecné právo „co se jest po všem světě u všech lidí za staradávna držalo a ještě u některých drží“ (Zavření str. 459) v podstatě věcí minulosti, jeho observance je naprosto nezávazná a odmítá několikrát výslovně přenášet je do Čech, třebaže zřejmě nepokládal pokusy v tomto směru za příliš iminentní. Má-li u Všehrda obecné právo zvláštní postavení mezi ostatními právy, je dáno právě jen jeho historickou povahou. Obecné právo je na rozdíl od živých práv Všehrdovi spíše právo knižní než aktuální (z díkce na některých místech by se mohlo zdát, že se mu jeví dokonce velmi konkrétně jako určitá kniha — IV, 3, 18; Zavření str. 459), je to sbírka materiálu o situacích, jež vůbec mohou vzniknout a jež právo musilo řešit. Sbírká tato je následkem někdejšího dlouhého užívání a universální platnosti římského práva velmi bohatá, pročez je její studium pro lepší porozumění ostatním právům poučné; avšak samo řešení, které obecné právo podává, není povýšeno nad kritiku a nemusí být vždy šťastné (V, 45, 29—43). Není apriorních důvodů pro to, aby se jeho rozhodnutí do ostatních práv přenášela a Všehrd se nejednou proti takovému mechanickému přenášení výslovně obrací (IV, 3, 1—22; Zavř. str. 459), jako i praktické příklady ze starověkých dějin uvádí jen mezi jinými a nikoli jako více vážící než např. příklady z českých dějin a z bible (VI, 35, 23—4).

Všehrd si tedy zřejmě nepřivlastnil nejdůležitější myšlenku učeného pojmání práva, že se totiž právo skládá z různorodých hierarchicky seřazených vrstev, z nichž vyšší dominují vrstvám nižším, jež znamenala uznání superiority obecného práva nad národními feudálními právy, třebaže ji měl ve svých předlohách nadosah, a třebaže by snad nebylo nemožné shledat u něho jisté náznaky kolísání.^{28b} Všehrd i samo obecné

²⁸ Srov. Boháček zejm. na str. 158—9 a 199 této publikace.

^{28a} Srov. dopis rady Starého města Rudolfa II. v přílohách J i r e č k o v a vydání Kolínova zákoníka str. 468—9.

^{28b} Je to známý výrok Všehrdův v Zavření (str. 458) a jeho slib, že podle obecných práv sepíše „o těchto týchž věcech jiné knihy a těchto užitečnější“, který v rozporu s celým jeho ostatním dílem implikuje soud o vyšší hodnotě obecného práva ve srovnání s českým. Výrok ten je obsažen jen v jednom rukopisu (rkp. universitní ho nemá) a lze ho vysvětlit nejspíše okamžitým znechucením Všehrdovým českými poměry, jež pravděpodobně provázelo Všehrdovo sesazení z úřadu, a které nemělo dlouhého trvání. Doka-

právo předkládá jako jednolitý homogenní celek jako všechna práva ostatní a uvnitř něho již nerozlišuje (leda snad zase historicky mezi právem starých Římanů a současným „vlašským“ obecným právem);²⁹ nelze doložit, že by operoval s rozdílem mezi *ius civile* a *ius gentium*³⁰ nebo pokládal římské právo za rozpracování přirozeného zákona a zosobněný rozum. Naopak přirozený zákon, třebaže představy o něm má vyčteny z obecnoprávních příruček, zůstává u Všehrdy od práv oddělen jako samostatný zjev jiného druhu, jenž je s nimi nanejvýš v poměru částečné konkurence, a stejně tak, jako nevidí společný pramen všech práv v obecném právu, je Všehrd vzdálen toho vidět takový společný základ v právu přirozeném a v dekalogu, jak takovou obměnu zdůvodnění universální platnosti obecného práva nedlouho potom mezi jeho následovníky již také najdeme (srov. čl. A 1 českého ZZ z r. 1549).³¹

Co platí o poměru českého práva k obecnému, platí i o jeho poměru nejen k ostatním cizím právům, která Všehrd zmiňuje výhradně jen kvůli tomu, aby deklaroval jejich neplatnost v Čechách a odmítl jejich přenesení sem (Předml. 84—7; II, 19, 87—93; III, 13, 181; V, 45, 35 sq. — 1. red.; I, 4), ale i k ostatním normovým souborům jiné povahy, jež by tu mohly přicházet v úvahu, zejména k pravidlům náboženským.³² Zvláště důležité

je nicméně, že Všehrd byl těmito pochybami zasažen, třebaže u něho nepřevážily tak, jako potom u dalších našich právníků 18. stol. dotčených humanismem.

²⁹ III, 23, 31—2 (desky římské); V, 45, 42 (Justinian); II, 19, 93 (vlašská práva). Budíž tu ještě pro úplnost podotknuto, že v III, 11, 11 rozumí Všeobecným právem nikoli právo římské, ale všeobecně *lex generalis* a *contr. legis specialis*.

³⁰ Ač není-li slabou ozvěnou na tyto pojmy místo v III, 23, 51—2 (obyčej národům), a nemínil-li Všehrd *ius civile*, když mluví (III, 21, 20) o právu světském a o světské spravedlnosti (IV, 4, 122). Byly by to ostatně jen vzdálené reminiscence, neboť výměr těchto pojmů nekryje se s pojmem *iuris civilis* římských pramenů.

³¹ Přirozený zákon neztotožňuje Všehrd na druhé straně ani s pravidly náboženskými (třebaže mají konec konců stejný počátek v bohu), jak je patrné v předml. 186—7, kde Všehrd uvádí v konkrétním případě přirození a víru křesťanskou jako dvě netotožné síly, které se v tomto případě navzájem posilují. Přirozenost je mezi právem a náboženstvím jako zjev sui generis a rozsah její závaznosti je dokonce širší než pravidel náboženských, jejich platnost je omezena na národy křesťanské.

³² Toliko na dvou místech (IV, 6, 24—35; VI, 11, 4—5) odvolává se Všehrd na obsah Písma, aby měl podklad pro rozřešení určité právní otázky. V obou případech bere však Písmo na potaz jen proto, aby ukázal, že české právo, doložené nálezy, je s Písmem ve shodě. Biblických sentencí používá Všehrd jinak jen jako floskulí k potvrzení thesís bez právního významu (II, 18, 124—7; IX, 3, 4 sq.—1. red.; IX, 10 č. 17.—1. red.; IX, 3, 83—4), nejednou uvádí biblické příběhy jako příklady (VI, 35, 23; VII, 8, 15—16), ale jen mezi jinými a bez normativních pretensí. Bůh a záhrobní odplata figurují u Všehrdy všeobecně jako sankce morálky a pokud je součástí morálky zachovávání práva, i tohoto (IX, 10, č. 17 *passim*). Posmrtné sankce mají však v právním životě význam jen v těch případech, kdy právo pro omezenost lidských schopností nemůže přestupníky potrestat již na zemi a záhrobní sankce uplatňují se např. jako trest nespravedlivosti soudců (II, 18, 37 sq.—1. red.; IX, 2, 30—31; IX, 2, 39), sveřeposti kverulantů (II, 18, 111—127) či perfidie křivopřisežníků (II, 23, 22—28 a 50—51) nebo těch, jež není možno usvědčit lidskými prostředky. Všehrdova důvěra v transcendentální sankce je podepřena nedotčenou vírou, že bůh má vlastnosti, jichž se lidskému soudci nedostává, jako např. vševědoucnost (III, 21, 4—22), a tato víra není otřesena ani případy, kdy je ilusornost takových božských atributů jasně patrná (jako jsou případy, kdy se přísaha podařila oběma stranám v II, 23, 79—94; II, 26, 51—4).

je také, že se Všehrd cizích práv nesnaží použít ani pro vyplnění mezer, které v českém právu konstatuje. Existenci toho, co bychom dnes nazvali mezerami v právu, Všehrd zřejmě uznává a rozlišuje takové případy od otázek, které nechává nerozřešeny proto, že nemůže podat pro řešení žádný doklad nebo že si jeho doklady odporují (jako např. v. III, 11, 1—15). Všehrd se nesnaží mezery např. obecným právem vyplňovat a zdržuje se raději úsudku.³³

Staví-li tedy Všehrd všechna práva na stejnou rovinu (na jednom místě činí tak *expressis verbis* IV, 13, 34), neznamená to, že zaujímá k rozdílům mezi nimi postoj netečný a že se zdržuje jejich hodnocení. V jeho díle jsou naopak srovnávány jak jednotlivé instituce různých práv, tak právní řády jako celky, a pro jejich hodnocení jsou vytyčena kritéria, v nichž se jasně odráží Všehrdův názor na účel a společenskou funkci práva. Není při tom nesnadno poznat, že učení o účelu a kritériích vnitřní hodnoty práva, podobně jako Všehrdovo učení o právu přirozeném, je odvozeno z okruhu scholastických představ a odpovídá hlavním rysům učení středověké morální filosofie o právu. Práva vznikla ve chvíli, kdy lidské sobectví znemožnilo soužití na základě pravidel přirozenosti, a byla zřízena proto, aby udržovala na uzdě zlé a společensky odstředivé jednání (IV, 13, 33—41; III, 21, 34—5; VI, 37, 56) tím, že ukládají „vyštěrbujícím“ citelné sankce (VI, 37, 58—9). Účelem práva je tak přinucovat k zachovávaní pravidel společenského soužití a chránit ty spravedlivé, kteří žijí v souladu s nimi, proti nimž není právo namířeno a jímž tedy „zákon není uložen“ (IV, 13, 35—8). Jelikož však není úplně spravedlivých jedinců a v každém člověku jsou spravedlivé i nespravedlivé sklony smíšeny vedle sebe (IX, 3, 81—4), slouží tak právo užitku všech i jednoho každého zvlášť (VII, 30, 68—70), „obecnému dobrému“.

Právo, které by dokonale odpovídalo tomuto účelu, nejsou lidé, porušení prvotním hříchem, schopni vytvořit nikdy (IX, 3, 81—4). Rozhodným pro určení vnitřní hodnoty práva je tak jen stupeň, v jakém se ustanovení jednotlivých práv přibližují ideálním a v plném rozsahu nerealisovatelným představám, které skládají kategorii spravedlnosti, a do jaké míry jsou jejich prostředky možno říci juristickotechnické způsobilé k tomu, aby zaručily prosazení jejich pravidel ve skutečnosti. Samy neurčité pojmy obecného dobrého a spravedlnosti, jež nejsou pochopitelně blíže specifikovány a zůstávají mlhavé (třebaže Všehrd operuje podle scholastiky distinkcemi spravedlnosti obecné a zvláštní, božské, lidské, křesťanské a světské),³⁴ projevují se u Všehrda prakticky jen jako právní cit, podmí-

³³ Přehled kontroverzí má J i r e č e k str. XXVI. Zejm. celá kap. II, 31. Srov. též II, 23, 79—94.

³⁴ K učení o spravedlnosti srov. VIII, 35, 10; Předml. 4—5; VIII, 14, 117; III, 18, 29; II, 30, 4; V, 46, 35; IV, 4, 121—3; VIII, 32, 59.

něný jeho sociální příslušností. Není proto překvapující, že v konkrétních úvahách při hodnocení práv a návrzích na jeho zlepšení ustupují do pozadí před oněmi kritérii juristicko-technickými, jako je fakticita, „skutečné zachovávání“ (III, 18, 20—21), neboť právo bez přiměřených sankcí nebo se sankcemi jen na papíře nemůže svůj účel plnit (VI, 37, 58—9; VII, 3, 101—114), dále úplnost („dostatečnost“), praktičnost („potřebnost“) (II, 30, 4), „užitečnost“ (zde má Všehrd na mysli pravděpodobně princip ekonomičnosti, tj. působit co nejméně zádrav právo žádajícím — srov. V, 46, 35 v kombinaci s XI, 10 č 2 in fine rkp. křížovnického 1. redakce) a další,³⁵ jež jsou odvozena spíše než z teorie z bystrého zobecnění vlastních praktických zkušeností Všehrdových.

Na rozdíl od zákona přirozenosti, který hýbe celou přírodou, platí práva jen v určitých zemích, takže jsou relativní a navzájem si derogují. Relativismus Všehrdova pojmání práva je patrný na mnoha místech jeho práce, kde ukazuje konkrétně, že něco, co je právem v jednom právním řádu, není právem v právním řádu jiném (např. IV, 3, 17—21; V, 44, 2—3; II, 19, 87—93) i na několika místech jiných, kde rozdíly práv konstatuje všeobecně (IV, 3, 17—19; Zavření 459). Důsledkem toho je také, že lidé učení v cizích právech nerozumějí právu českému (Předml. 90—91 a 128—9; II, 19, 88—93) a naopak znalec domácího práva není povolán k výkladu jiných práv, např. obecného (IV, 3, 20—21). Práva jednotlivých národů jsou uzavřené samostatné individuality a recepce práva z jiné země je sice možná, ale rozhodně není předností (Předml. 85—7).

Pokud mluví Všehrd o obecně závazných pravidlech chování, lokalizuje je do přirozeného zákona, který od práva odděluje, a jen na dvou místech je výslovně do souvislosti s přirozeností neuvádí. V jednom z nich běží však o pravidlo zřetelně povahy morální (zásada předkládání obecného užitku zvláštnímu — VIII, 26, 24—7), ve druhém jde o případ, kdy opírá určitou argumentaci o analogii, jak se s tím setkáváme i na mnoha místech jiných (IX, 1, 155—6), neboť Všehrd nejde ve svém relativismu tak daleko, aby apriorně popíral, že co se osvědčilo v jednom právu, nemůže se osvědčit v jiném a je naopak nakloněn tomu učit se ze srovnání a cizích zkušeností.

Takový postoj neprolamuje tedy nikterak jeho relativismus, a Všehrd, když stojí na stanovisku, že společných pravidel pro všechna práva závazných není vůbec a pokud se shody objevují, jde o paralelitu náhodnou a nikoli předurčenou, je tak i v tomto bodě vzdálen světu obecnoprávní

³⁵ Všehrd chválí dále spravedlivost, moudrost a užitečnost českého práva (V, 46, 35—6), vtipnost, opatrnost, a bezzávadnost (IX, 10 č. 2), má je za dobré a potřebné (II, 18, 19), protože v něm nic není bez rozumu, bez příčiny ani nadarmo (V, 46, 9—13; VII, 3, 113—4; IX, 10, 3), protože dbá jistoty a prospěchu stran (VII, 3, 6—7) až na známém místě pronáší rétoricky nadnesenou chválu starých zákonodárců (III, 18, 1—34).

učené jurisprudence, která je právě na zdůraznění jednotného základu všech práv vybudována, a staví se tím objektivně proti recepci.

Na rozdíl od náboženských pravidel, přirozeného zákona a zákona milosti, jež jsou dílem božím, jsou Všehrdovi práva na lidské vůli závislým produktem konvence³⁶ zaměřené k dosažení určitého účelu. Jen jediné místo (V, 39, 47—9) by mohlo nasvědčovat tomu, že Všehrd odvozuje i právo od boha: psaný zákon, o kterém tu mluví, neznamená však očividně právo, ale zjevená přikázání zachycená v Písmu na rozdíl od nepsaných zákonů přirozenosti a lásky. Náзор o lidské provenienci práva lze naopak doložit přímo, mnohokrát a výslovně pokud jde o právo české, nepřímo (dikcí — srov. Zavření, str. 459) pokud jde o právo obecné, a z jedné zmínky je patrné, že Všehrd počítá se stejným způsobem vzniku u práv všeobecně (IV, 13, 34).

České právo „nalezli“ podle Všehrda všeobecně předkové, staří obyvatelé českého státu; konkrétně nevyjadřuje se důsledně, vcelku však počítá při tom se součinností panovníka a šlechty, jak to odpovídalo ústavním poměrům jeho doby.³⁷ Všehrd se přímo na známém místě (III, 18, 10—13) táže, zda práva české země, tak dokonalá, mohla být vůbec lidmi vytvořena a zda je skrze ně nevytvořil spíše duch svatý a bůh, aby sám ihned odpověděl negativně (III, 18, 22—30) a mohl tak pro staré Čechy reklamovat několik zvláště lichotivých atributů (III, 18, 25; podobně IV, 14—47—8). Místo toto svědčí dokonce výslovně o tom, že Všehrd nepokládal boha za tvůrce českého práva ani nepřímo, a právo je u něho skutečně od náboženství odloučeno tak důsledně, že ani přijetí křesťanství nepřikládá pro vývoj českého práva žádné důležitosti a klade jeho vznik do pohanské éry dávno před ně (VI, 34, 1—7). Má to tím větší význam,

³⁶ Tomuto relativistickému a konvencionálnímu pojmání práva je přizpůsobena i dikce nejen u Všehrda, ale v celém okruhu zemského práva, kde se neuzivá formulace popisné „právo jest“, ale „země za právo má“ (IV, 12, 24), „v zemi za právo se drží“ (Zavř. str. 458), „za právo jest v zemi české“ (II, 13, 30), „za právo se zachovává“ (VIII, 21, 18—19), „páni za právo nalezli“ (II, 31, 45), jak se to opakuje na nesčíslných místech a v nejrozdůlnějších obměnách na rozdíl od apodiktické dikce těch míst, kde Všehrd mluví např. o pravidlech náboženských nebo přirozených.

³⁷ České právo vytvořili podle Všehrda všeobecně „předkové“ (IX, 10, č. 14; III, 13, 55; VII, 3, 113), „staří“ (V, 46, 9—13; II, 18, 19; IV, 14, 45), staří Čechové (IX, 10, č. 3; II, 23, 13; II, 30, 3; III, 18, 2), staří obyvatelé království českého (II, 14, 1) a vícekrát mluví o jeho vzniku, aniž by nějakého činitele výslovně jako tvůrce zmiňoval, ale tak, že je transcendentální původ práva vyloučen (II, 17, 20—21; II, 18, 7; II, 19, 1; III, 22, 6; VI, 39, 26; VII, 28, 3). Když mluví o tvůrcích práva konkrétněji, uvádí někdy společně panovníka a šlechtu (knížata, králové a všechna země Předml. 135—7 — 1. red. knížata, králové až po Vladislava a soudci Předml. 135—7—2. red.; staří Čechové a knížata III, 18, 12—13; předkové, první knížata, králové, staří Češi III, 18, 23—4), na jednom místě — není míněno ale právo jako celek, nýbrž jen instituce odúmrtí — uvádí pouze panovníka (knížata VI, 34, 1—7), vícekrát zase pouze představitele šlechty bez panovníka (staří Čechové a zeměsprávci VII, 3, 104—105; staří Čechové, na kterýchž jest prvá správa země záležala VIII, 2, 1—2 — 1. red.; obyvatelé země české, páni Čechové, na kterýchž jest v ty casy správa země záležala VIII, 2, 1—2—2. red.). Že by měl Všehrd představu o tom, že by se ústavní oprávnění vytvářet právo v průběhu vývoje měnilo, nelze doložit.

že se Všehrd zřejmě domnívá, že české právo bylo vytvořeno ne v postupu vývoje, ale najednou (VIII, 2, 1—10), i když po dlouhém a bedlivém rozmýšlení, a bylo dokonce fixováno v písemné podobě (III, 18, 6—7), pravděpodobně v latinském jazyce (III, 20, 10—13), kteréž sepsání však bylo „netbanlivostí a času vetchostí“ ztraceno (III, 20, 10—13; III, 18, 7).

Tu je už Všehrd úplně v zajetí tradičních představ o českém právu, které jsou v oběhu kolem zemského soudu, a sem zapadají i další Všehrdovy vývody o změnách práva a liniích jeho vývoje, které mají značný význam proto, že jsou bezprostředním teoretickým základem jeho kritiky a určují směr a rozsah jeho reformních návrhů.

Právo, jako všechny lidské výtvořiny na rozdíl od výtvořin božích (jako je např. přirozený zákon), je pomíjivé, vzniká, mění se a zaniká a jeho relativita je nejen prostorová, ale i časová (III, 18, 13—22). Ideální právo muselo by být úplně neměnné, a proto je množství přeměn nepřímým měřítkem pro vzdálenost jednotlivých práv od dokonalosti: čím méně se právo mění, tím lépe plní svou společenskou funkci (VIII, 26, 19—27), jako zase naopak poměrná neměnnost práva je už sama o sobě symptomatická pro jeho vysokou vnitřní hodnotu (III, 18, 13—21). Napovídá také vysokému hodnocení českého práva u Všehrda, že je pokládá mezi jinými právy za velmi starobylé a má o něm za to, že trvá již velmi dlouho jak v celku (III, 18, 10; VIII, 48, 91—5; VIII, 26, 14—15), tak pokud jde o jednotlivé instituce (např. VIII, 25, 14—15; V, 47, 1—2; VII, 45, 16). Naopak je mu toto dlouhé trvání jaksi experimentálním důkazem toho, že bylo vymyšleno dobře (III, 18, 17—21) a starobylost stává se tak zcela přirozeně jedním z hlavních argumentů pro legitimaci určitých zařízení nebo institucí.³⁸

Úmyslem starých Čechů bylo ustanovit práva jednou provždy „dokudž svět stane“ (III, 18, 7 a 29; VIII, 33, 49—53), a úspěch jejich předpokládaného zákonodárného počínu je Všehrdovi zárukou toho, že kdyby byla tato stará práva zachovávána „v své pevnosti nepohnutě“ (Předml. 4—5), nebylo by zlořádů, proti nimž se cítí Všehrd nucen vystoupit. Ke změnám, jež znamenají porušení práva předků, však dochází buď následkem zapomnutí, neporozumění a ztráty schopnosti moudrost předků i jen pochopit, a ze stejného důvodu ztroskotávají i snahy restituovat právo v jeho původní dokonalosti (III, 18, 45—58; IX, 10 č. 1—1. red.; Zavření 459). Nebo je pramenem zlořádů vědomé obcházení dobrého práva (II, 18, 18—42; VII, 3, 50—72; Předml. 162—6) a konečně provedení nevhodných změn v právu samém, nevhodných buď následkem neumělosti novějších zákonodárců (např. III, 7, 33—43), ale také přímo i špatně míněných tak, aby sloužily sobeckému prospěchu určitých skupin na úkor celku

³⁸ Srov. např. VII, 1, 19; VII, 2, 32; VIII, 48, 91—3 a jinde, kde poukaz na starobylost znamená současně axiologický soud.

{VIII, 33, 38 a násl. — 1. red., 84—89 2. red.; všeobecně IX, 2, 23—30 a 49—54}.

Reforma práva, která tím nabývá charakteru očisty idealisovaného domněle původního českého práva od pozdějších zkomolenin, jeví se tak Všehrdovi v podstatě návratem zpět a Všehrd uzavírá si tak sám cestu k tomu, aby mohl postavit proti existujícímu šlechtickému právu něco podstatně nového. Ve společnosti, jíž chybí představa vývoje a pokroku, musí se každá reforma předkládat jako restituce ztracené původní dokonalosti. Záleží ovšem na tom, co se pod touto rouškou prezentuje. Zatím co ideologové protifeudálních revolučních hnutí pod pláštěm návratu k božským příkázáním dovedou formulovat požadavky objektivně nové, a teoretikové recepce, obnovující někdejší universální platnost římského práva, pomáhají prosazovat instituce sloužící vyšším formám feudální ekonomiky, Všehrd, uzavřený ve feudálním ideálu „starého práva“, nemůže v důsledku toho spatřovat nápravu českého zemského práva jinde než v jeho mezích.

Blížíme se k závěru. Učení o přirozeném právu, přijaté z právní teorie obecnoprávní jurisprudence, zůstalo u Všehrda bez viditelných praktických důsledků pro jeho přístup k českému právu a podobně také scholastické učení o účelu a kritériích hodnoty práva není než okázalou ozdobou, jež nemá pro jeho myšlení praktický význam. Všehrd nepřijal nebo ani nepochopil základní důsledky učení římských pramenů o stupňovité struktuře práva a nikde se nepokusil, v souladu se stanoviskem české šlechty, z teoretických důvodů přivést v Čechách k platnosti také pravidla jiných práv než domácího. Jeho znalosti obecnoprávní teorie odpovídají vcelku znalostem vyškoleného artisty a nikoli právníka a šťastně charakterisoval *Vaněček* Všehrdovu práci jako „bakalářský pohled na české právo“.³⁹ Ve všech sociálně politicky důležitých otázkách, tam, kde

³⁹ *Vaněček, M. Viktorin Cornelius ze Všehrda a další vývoj českého právníctví* (Rozpravy ČSAV roč. 70, sešit 9, Praha 1960, str. 46). Není správný obecně v souvislosti se Všehrdem rozšířený názor, že se posluchač studující v jeho době na pražské universitě o právu nedověděl ničeho, třebaže pražská universita neměla právnícké fakulty. Obecná teorie práva a politiky byla na základě Aristotelovy Etiky, Politiky a Ekonomiky vykládána v rámci výuky svobodným uměním, a zkouška z těchto předmětů nebyla sice žádána u bakalaureátu, ale byla požadována pro magisterium (srov. Z. Winter, *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje*, Praha 1899, str. 472 a 480). Podle toho seznámil se Všehrd se základními pojmy aristotelsko-scholastické právní teorie někdy v l. 1479 až 1483 a možná o nich sám přednášel za své činnosti na universitě v l. 1483—7. Sotva se četly latinské překlady originálů; patrně se používalo nějakého scholastického zpracování, jak je vliv toho na Všehrdových názorech ostatně patrný. Studium nešlo do hloubky a z absolvování přednášek bylo možno se dokonce vyplatit (Winter l. c. str. 529 pozn. 10). Dalším pramenem teoretických vědomostí o právu bylo patrně Všehrdovo studium obecnoprávních příruček, kterých použil již při práci na *Knihách devaterých*. Všehrd obecnými a nic neříkajícími poučkami římskokanonické právní teorie svou práci sice vyzdobil, ale nevyvodil z ní její společensky důležité důsledky, jež vedly k absolutisaci platnosti obecného práva. Proto mám zato, že Všehrd, přestože obecné právo patrně znal do značných podrobností, do světa obecnoprávní jurisprudence nenáleží a není víc, než humanisticky orientovaným artistou s právníckými zájmy.

šlo o praktické posuzování účelnosti jednotlivých institutů, o otázku původu práva a tudíž legitimace k jeho změnám, nebo o určení tendence právního vývoje a hlavní linie pro nápravu práva setrval Všehrd i v teorii na pozicích české šlechty a vliv jeho klasického vzdělání a humanismu projevil se jen v tom, že díky jim dosáhl vysokého stupně porozumění domácímu právu a vyjádřil zásady šlechtického nazírání na právo formálně nejdokonalejším způsobem, o kterém víme. K tomu přispělo nepochybně i to, že humanismus v tom stadiu svého vývoje, kdy se Všehrd k němu přimkl, nedával ještě mnoho podnětů k pěstování obecnoprávní jurisprudence a svým ostře kritickým postojem k panující škole postglosátorů pomáhal spíše od ní odvádět.⁴⁰

Že Všehrd stojí celou duší na straně domácích feudálních práv, je konečně patrné z výsledků srovnání a hodnocení, které Všehrd na základě svých kritérií mezi českým a obecným právem provádí. Všehrd sdílí s českou šlechtou názor o superioritě české laické právní soustavy nad učeným recepčním právnictvím, která spočívá především v tom, že se opírá o právo domácí a v zemi vzniklé; v principu laického soudnictví, kde se soudí a právo si prostřednictvím svých představitelů vytvářejí sami ti, kdo mu podléhají; kde není třeba odborných právníků s vysokými palmáry; kde řízení je tak rychlé, že spor musí být vyřízen nejpozději během jednoho roku a kdy se celé řízení děje v mateřské řeči stran a soudců (Předml. 83—132).

Jaké měla tato teoretická stanoviska důsledky pro Všehrdovu kritiku současného českého právnictví a pro formulaci jeho reformního programu, bude předmětem následujícího líčení.

*

Všehrdova kritika českého zemského práva, silná svou konkrétností a znalostí věci jakož i sugestivním svým podáním, vychází z kritiky soudobé feudální společnosti. Všehrd konstatuje úpadek znalosti práva (IX, 2—9) a demoralisaci stran, příslušných k zemskému soudu. Mocní feudálové, pokud jsou sami povinni něco plnit, nečiní tak zásadně dobrovolně, nýbrž jen, pokud jsou k tomu donuceni násilím (IX, 9, 3—16). Chtějí-li sami něco vymoci, používají svémoci a násilí (IX, 6, 12—14) a pokud se uchylují k soudnímu řízení, spatřují v něm jen jeden z prostředků, kterými mohou lépe prosadit své kořistnické cíle (V, 33, 77—92; II, 18, 18—42; VII, 3, 50—62; IX, 8, 1—19; IX, 3, 9—15) a spoléhají na to, že dosáhnou i vědomě neoprávněnou žalobou úspěchu (II, 18, 105—127; IX, 3, 1—6; IX, 4, 45—60). Toto počínání má úspěch tím větší, že si násilníci přizpůsobili celý státní aparát k tomu, aby jim nestál v cestě a stal se naopak

⁴⁰ Srov. D. Maffei, *Gli inizi dell'umanesimo giuridico* (Milán 1956, str. 33 n.).

jejich nástrojem (IX, 1, *passim*). Úřady si rozdělili vkupováním nejbohatší a nejmocnější feudálové, vypudivše z nich nejschopnější kandidáty (IV, 2, 97 sq — 1. red.; IX, 1, 120—123), a zneužívají pak úřední moci k tomu, aby ještě vystupňovali svou převahu (IX, 1, 128—184). Protiprávní zneužívání moci kryje i zemský soud (Předml. 4—5; IX, 1 *passim*). Soudcové především zlenivěli. Jejich lhostejnost k povinnostem jde tak daleko, že zasedají na soudu jen nedlouho, takže se na zasedání vyřídí jen malý počet vznesených žalob a ostatní se do nekonečna odkládají (Předml. 111 až 123). Zastávat svůj úřad uspokojivě nejsou s to ani ti z nich, kteří snad ještě mají dobrou vůli, protože jsou nejen neznalí práva, ale nejsou schopni se o něm poučit, ani když se o to snaží (Zavření, str. 459). Přesto se však samolibě posmívají svým předchůdcům, jichž moudrost ve skutečnosti nedovedou ani pochopit (IX, 2, 22—30; III, 18, 45—58). Většinou však soudcové vykonávají svůj úřad vědomě stranicky, aby se na soudu pomstili osobním nepřátelům (IX, 2, 42—44) a prospěli svým spojencům nebo těm, kdo si získali jejich přízeň spolky ve přích nebo přímo i úplatky (IX, 1, 123—6; IX, 2, 40). Útočným násilníkům vyšel zemský soud vstříc především tím, že zavedl na úkor projednávání řádných půhonných sporů pravidelné slyšení stranných pří (Předml. 111—123; IX, 10, č. 9 — pouze 1. red.). Neostýchají se však prosazovat zřejmě neoprávněné nároky ani v řádném řízení: nakládají svrchu s chudými stranami (IX, 2, 40—42), dávají během řízení znamení svým chráněncům, jak si mají vésti (IX, 1, 196—201), protivné straně prostě nepopřejí sluchu a snaží se ji umlčet (IX, 1, 207, 2. red. — 123 a násl. — 1. red.) a je-li její právo příliš zřejmé, přinutí ji zákulisním nátlakem k tomu, aby se smířila s jejich chráněncem (II, 26, 26—30). Není-li možno jinak, vynášejí vědomě nespravedlivé rozsudky (IX, 2, 28—30), neostýchajíce se vydat v téže věci postupně několik odporujících si rozhodnutí (IX, 5, 1 sq. — 1. red.). Převahu velkých feudálů na soudu podporuje celý pomocný soudní aparát. Obhájci, zatemňující řečmi podstatu věcí tak, že nelze rozeznat právo od nepráva (Předml. 162—174), jsou k službám bohatší straně bez ohledu na spravedlivost jejího nároku, kupují od stran pře na zisk, nechávají si slibovat prémie za vítězství a často se tajně dávají do služeb protistrany a zrazují svého klienta (II, 18, 73—82). Subalterní personál zemských desk usnadňuje zlořády nedbalým výkonem služby (např. III, 19, 45—50), za úplatky a spolky ve přích se spojuje s bohatými (VIII, 32, 36—62), čachruje s knihami svědomí a prozrazuje tajná svědectví ještě před zahájením procesu (VIII, 6, 50 sq. — 1. red.); přímo falšuje desky zamazáváním (IX, 10, č. 15 — 1. red., křížovn. rkp. in fine) a nesměle odrazuje zpupností od domáhání se práva (VI, 2, 27 sq. — 1. red.). Soud se tak stal spíše postrachem stran než místem spravedlnosti (IX, 1, 190—195).

Společný jmenovatel všech těchto zlořádů je jasný. Všechno tu citlivě

popisuje prostředky expanse panského velkostatku, jejíž nové vystupňování spadá právě do jeho doby, a v souladu s tím formuluje pak velmi bystře i svou kritiku práva jako kritiku změn, které usnadňují postup útočníka a oslabují postavení bránící se strany, což pomáhá násilný postup magnaterie legalisovat (IX, 10, č. 3; IX, 10, č. 14 — 1. red.). Všehrd vytýká tyto změny konkrétně: je to především ustanovení, podle něhož se musí původ dostavit k vydávání půhonů osobně, čímž vzrůstá suma procesních nákladů a tím i risiko sporu (III, 7, 34—43; IX, 10, č. 2). Dále je to zavedení mimosoudního smíru, které je nástrojem nátlaku souspřeženců mocnější strany na stranu slabší (IX, 10, č. 10 — 1. red.) a podobně vytčené již institucionalisování projednávání stranných pří, kde je žalovaná strana připravena o ochranu, kterou jí skýtá pravidelný způsob předvolání k soudu (IX, 10, č. 16 — 1. red.). Také zavedení jediného půhonu ze všech žalob kromě dědictví místo dřívějších půhonů tří zkrátilo podstatně dobu, kterou měl žalovaný zajištěnu pro přípravu k obraně (IX, 10, č. 11 — v 1. red. č. 14), zrušením povinnosti opravovat roky byla žalovanému odňata možnost zbavit se zastaralého půhonu vložem vlyzy (IX, 10, č. 3 a 4), bylo znesnadněno vymáhání procesních nákladů na původech od neprávem žalovaných (IX, 10, č. 5) a poháněním dvěma komorníky místo dřívějším jediným byly vystupňovány náklady pře (IX, 10, č. 9 — 1. red. č. 12). Všeobecně byla právní jistota snížena oslabením evidence půhonů (IX, 10, č. 10 — 1. red. č. 13), tím, že se menší desky, obsahující řadu obecných nálezů, počaly psát na papíře méně trvanlivém než pergamen, na němž se psaly původně (VIII, 5, 11—23), že se změnil způsob škrtání v deskách tak, že přeškrtané místo je nyní úplně nečitelné a ne už čitelné pod škrtem jako dříve (IX, 10, č. 12 — 1. red. č. 15) a zejména tím, že byla zmařena veřejná přístupnost desk, dostupných dříve každému, čímž stranám odňata možnost orientovat se v precedentech a dovolávat se jich⁴¹ a nálezy se dějí a zapisují se v desky bez přítomnosti, ba i bez vědomí stran (IX, 10, č. 16 — 1. red. křižovn. rkp.).

Všehrd nevidí, že vytýkané jím vady feudálního soudnictví, jež umožňují převahu bohatých a mocných, jsou spjaty s podstatou justice ve feudální společnosti vůbec, a že jejich projevy v jeho době představují jen jejich určité vystupňování v důsledku přirostění rozporů mezi jednotlivými skupinami feudálů, které spadá do jeho doby. Všechny tyto stinné stránky právní péče se mu jeví jako zjevy nedávného data a kritiku práva orientuje proto jednoznačně proti tomu, co nazývá proměnou obyčejů dobrých ve zlé, starých v nové, obyčejných v neslýchané, upřím-

⁴¹ V, 32, 90—104; IV, 2, 75—83 a zejména na místě uvedeném Čelakovským, *Nová kapitola díla Všehrdova* ve Sborníku dějepisných prací bývalých žáků W. W. Tomka (Praha 1888), str. 1—3.

ných ve lstivé atd. (IX, 10, č. 17, str. 444) a jen mimoděk v jednom případě napadá ustanovení zřejmě starobylé, když vytýká, že žena může být nátlakem manžela přinucena vkládat zápisy do desk proti své vůli (V, 24, 33—40). Druhou stránkou kritiky práva je proto u Všehrdova zcela organicky obrana institucí, jež pokládá za starodávne, o jejichž změnu se panská klika pokouší, aniž toho zatím byla dosáhla, jako je především obrana ústředního zemského soudu proti návrhům na jeho nahrazení krajskými, obrana zemských desk proti plánům na jejich nahrazení listinami (IX, 10, č. 14) a obrana královského práva odúmrtního (VI, 34 *passim*). Nepořádky v právním životě objevovaly se podle Všehrdova mínění i mezi předky, ale ne tak hustě a nepokrytě, a Všehrd je v idealisaci starých časů tak skálopevný, že i zřejmé doklady o zlořádech v díle Smila Flašky, kterými svou kritikou posiluje, vykládá nikoli jako odraz poměrů Karlovy doby, ale jako proroctví do budoucna (IX, 1, 113—120).

Celkové schéma Všehrdovy kritiky,⁴² které ji koncentruje principiálně jen na novotné přeměny starých institucí, nepochybně omezuje její dosah a zabraňuje Všehrdovi hlouběji proniknout k podstatě zla a odhalit jeho skutečné příčiny. Nelze nevidět, že značnou měrou přispívá k tomuto ohrazení Všehrdova rozhledu jeho teoretické nazírání, které mu zabraňuje překročit hranice základních zájmů šlechty i při vytyčování reformních požadavků.

Vytýká-li Všehrd soudobému soudnictví a právu, že usnadňuje a přímo podporuje násilné expansivní tendence útočníků proti slabým stranám, je tím v době, pro kterou je pohlcování drobných feudálů velkými zjevem právě nad jiné typickým, jednoznačně jmenována společenská síla, proti které je kritika namířena: Všehrd se také nijak netají tím, že je to vysoká šlechta, či přesně ty její skupiny, jež mají ve své moci nejvyšší úřady a zemský soud. Méně jednoznačně se však z jeho kritiky podává, z posic které společenské síly své vývody formuluje. Všehrd, jak bychom dnes řekli, jen deskriptivně registruje všechny společenské složky, které jsou magnátskou expansí poškozovány, a konstatuje, čím se které z nich magnátská expanse dotýká. Je to především drobnější šlechta, jejíž ruinování expansí panského velkostatku připomíná výslovně (IX, 10, č. 12, 1. red., str. 434) a v jejímž zájmu zdůrazňuje nejednou i svrchovanost práva nad všemi feudály bez rozdílu a vzájemnou rovnost bohatých i chudých feudálů před zákonem.⁴³ Je to dále královská moc, jejíž zájmy hájí rozhodně v otázce odúmrtí, i když jinak vůči ní přestává na zdvořilos-

⁴² Z její celkové linie logicky vybočuje jen kritika zákazu vyprošovat si poručenství, pokud jsou naživu dílní příbuzní sirotka (IX, 10, 11.—1. red.), který čelil úchvatům magnátů zcela v intencích Všehrdových.

⁴³ II, 3, 21; II, 9, 17; III, 1, 33—38; III, 9, 7—8; VIII, 13, 38—40.

tech rázu spíše formálního.⁴⁴ Připomíná, jak se o tom literatura již mnohokrát zmínila, několikrát i případy, kdy se rozpínavost panstva dotýká i poddaných, ale staví-li se na obranu poddaných s nesporným sociálním cítem ve věci zvyšování robot,⁴⁵ jehož metody a protiprávní ráz jasně popisuje, distancuje se již od poddanských povstání, na která upozorňuje jen v společném zájmu celé feudální třídy a na něž poukazuje spíše proto, aby postavil magnátům před oči následky jejich jednání, kdyby svůj egoismus hnali do krajnosti (IV, 4, 123—149). Pokud se poddaných zastává i v dalších otázkách, nečiní to v zájmu jejich, ale v zájmu měst, a ta místa jsou vlastně nejurčitější manifestací městských zájmů v jeho díle:⁴⁶ neběží v podstatě o nic jiného, než o obranu městských zájmů v konkurenci s pány při vykořisťování poddaných, a Všehrd hájí městské zájmy na trhu, když se ozývá proti zatěžování poddaných nuceným odběrem vína z vrchnostenské výroby, proti tomu, že vrchnosti berou do svých rukou „kupecké a městské obchody“ a vynucují z poddaných ve svůj prospěch zisk, který by jinak přišel do kapes měšťanů. Není také náhodou, že Všehrd staví za vzor ta panství, kde bylo spořádanou správou poddaných dosaženo bezpečnosti transitu pro zboží a dobytek (Zavření, str. 455—6). Ze sporných bodů, které mezi šlechtou a městy vykrystalisovaly a jež byly předmětem jejich zápasu,⁴⁷ dotýká se však Všehrd jen zcela na okraji a nepřímo toliko jediného, a sice vaření piva (a nemluví dokonce ani o pivu, ale jen o nuceném odběru vína).

Že Všehrd nepřekonal feudální třídní ohraničenost a přes svůj odpor k vysoké šlechtě nevystoupil z mezí základních feudálních představ na uspořádání společnosti, bylo již mnohokrát správně konstatováno.⁴⁸ Narážíme však znovu na to, co jsme již konstatovali při rozboru jeho názorů teoretických, že se totiž Všehrd nedokázal vymanit ani z feudálních představ v jejich formách vysloveně šlechtických (jako ani jeho osobní roztržka se šlechtickými kruhy nebyla nikdy úplná) a teoretické nazírání bylo při tom opět důležitým faktorem, který omezoval jeho rozhled. Není

⁴⁴ Např. bylo stylisticky zdůrazněno královské právo k dávání let (V, 47), podobně jiná je díkce předmluvy ve 2. redakci.

⁴⁵ Upadá však při tom do rozporu, když vytýká pánům, že provádějí jednostranně zvyšování robot, majíce právo jen na ty, jež byly při převodu vlastnictví zapsány v deskách jako právní příslušenství nemovitosti (Zavření str. 455—6; IV, 4, 115—149). Konstruuje tím totiž poměr feudála a poddaných jako dvoustrannou smlouvu v rozporu se svou vlastní charakteristikou tohoto poměru v III, 22, 56—70. Tento protimluv, podobně jako rozpor mezi III, 8, 3—6 a III, 22, 44 a násl. v otázce pohánění pánů poddanými dokazuje kolísavost Všehrdova v poměru k nevolnickým otázkám a jeho malou zainteresovanost na jejich zájmech, třebaže nelze mu upřít sociální cit, jak správně uzavírá E. Pražák v *Dějinnách české literatury*. I. (Praha 1959), str. 318.

⁴⁶ Naprosto nezúčastněně traktuje např. Všehrd politicky tak významný vydobytek měst, jakým bylo osvobození měšťanů od povinnosti svědčit osobně na zemském soudu v IX, 10, č. 7 — 1. red. č. 8. Správně Jireček na str. XXIX.

⁴⁷ Srov. Palacký, *Dějiny národu českého*, kniha 17, čl. 1 (vyd. A. Dolenského, Praha 1928, sv. XII., str. 30—41).

⁴⁸ Posledně správně V. Vaněček, *Mistr Viktorin Cornelius*, str. 43 sq.

důsledná ani Všehrdova kritika zemského soudu a zlořádů na něm páchaných, a Všehrd sám na mnoha místech podléhá idealisaci zemského soudu obecně v kruzích české šlechty rozšířené, chválí v rozporu se svým vlastním obrazem poměrů na soudu neúplatnost, nepředpojatost a moudrost soudců, rychlost, veřejnost a laický ráz řízení (Předml. 83—132; II, 18, 25—42) a holedbá se rovností velkých i malých feudálů i se samým králem před právem (I, 1, 10—14). Pravověrný stavovský charakter mají i ústavněprávní názory Všehrdovy, které bezvýhradně respektují skutečný stav věcí v době vyvrcholení šlechtické moci za jagellonské dynastie: Všehrd zdůrazňuje důsledky královské volební kapitulace, poměr mezi králem a šlechtou pojímá jako dvoustrannou smlouvu (III, 22, 67—8) a výslovně ho odlišuje od poměru mezi feudálem a nevolníkem (III, 22, 56—70), urozenost je mu vysokou a nenahraditelnou hodnotou (VIII, 32, 17—20), o králi praví, že je povinen spravovat zemi „ne jakž by on chtěl, než vedlé svobod a práv té země starodávních“ (III, 22, 67—8), a poněvadž v bohu spatřuje jen ručitele morálních a náboženských pravidel, dost dobře ani nemůže očekávat nápravu práva od jiných činitelů, než od těch, kteří tak jako tak vládnou českým feudálním státem. Je to další případ, kdy Všehrdovy obecné názory na právo jako výtvar lidské konvence na jedné straně jeho dependenci na šlechtě odrážejí, a na druhé straně zase vážně zužují jeho obzor a zbavují jeho protipanský reformní program všech předpokladů pro realizaci. Představy o provedení nápravy justice jsou u Všehrda nápadně neurčité a místa, kde se Všehrd přímo na určité činitele obrací a adresuje jim výzvu k provedení reformem, jsou velmi vzácná. Pokud se tu Všehrd nespokojuje neosobními formulacemi typu „a snad by nic neškodilo, kdyby...“ (II, 9, 44; VIII, 12, 15—16), „nebylo by neužitečné, aby...“ (II, 26, 54—55), „ne zle by se stalo, kdyby...“ (VIII, 6, 14), „nenie nepodobné, že...“ (V, 34, 33—36), obrací se pak zcela konsekventně jen na ty činitele, jež pokládá podle svých teoretických názorů za jedině legitimní původce všeho minulého, existujícího i budoucího práva, na úředníky (V, 32, 104—112; V, 5, 31), krále a pány (VI, 37, 38—39), VII, 3, 62—72; Předml. 112—113), na všechny zemi (IV, 4, 141), tj. feudály vládnoucí sněmem a soudem, jejichž sobectví, demoralisaci a nevážnost k právu sám tak barvitě vylíčil, a uvolňuje jim k tomu disciplinovaně cestu (Předml. 134—5).

V tomto bodě více než kde jinde je patrná naprostá bezvýchodnost, do které přivedla Všehrda jeho teoretická závislost na šlechtických teoretických představách. Šlechtické nazírání na právo je se šlechtickými zájmy spoutáno tak neoddělitelně, že nikdo jakékoli opatření šlechty ani kritisovat, pokud setrvává na jeho platformě, nemůže, aniž by tím zabředl do ostrých logických rozporů. Nevyvaroval se jich skutečně ani Všehrd, člověk nadaný jinak logickým ingéniem opravdu mimořádným:

tak uznává na jedné straně principiálně staré právo za naprosto dokonalé a jen v jeho důsledném zachovávání spatřuje záruku spravedlnosti, na druhé straně ale sám vystupuje proti těm, kdo se protiví jeho změnám⁴⁹ a sám některé změny navrhuje;⁵⁰ ukazuje pádnými výrazy na zkorumpovanost a neschopnost zemského soudu, ale právě úředníci a soudcové jsou činitelé, od nichž nápravu poměrů očekává; vytýká pánům, že pohoršují právo nevhodnými nebo i špatně míněnými změnami, ale přijímá na druhé straně sám, že právem je, co páni za právo naleznou, a skutečně uznává proti svému přesvědčení změny formálně bezvadným způsobem provedené za platné (tak v otázce odúmrtí)⁵¹ staví se proti pokoutním změnám práva neústavní cestou (IX, 10, č. 1 — 1. red.), ale sám se také k tomuto způsobu zásahů do práva uchýlil (změna formule v deskách, jež byla záminkou jeho sesazení).⁵² Uzavřen v představě, že páni mohou svých práv přičinit i ujíti, vládnoucí ve stavovských kruzích, je Všehrd proti nim vlastně polemicky úplně bezbranný, jeho kritika je v celé své koncepci nelogická a klesá vlastně jen na úroveň moralisující filipiky.

Je vůbec možné, aby Všehrd, který se tak málo odpoutal od nazírání na právo, jež odráželo zájmy české šlechty, a který dovedl proti vládě oligarchických skupin na zemském soudu vystoupit jen s programem tak špatně koncipovaným, byl ideologickým mluvčím zájmů městského stavu, jak je to v dosavadní literatuře namnoze předpokládáno?⁵³

Je jen jedna společenská skupina, jejíchž zájmů se Všehrd zastává důsledně a zcela nepokrytě: je to subalterní úřednictvo deskové a soudní, mezi nímž Všehrd žil v době, kdy své dílo skládal, a do jehož řad sám náleží. Všehrd jeví nejvyšší aktivitu pokud jde o obranu materiálních zájmů těchto kruhů, když bere např. proti závistníkům v ochranu jejich právo na taxy (VIII, 48, 59—62), když odsuzuje odnětí poplatků za juxty místopísaři (VIII, 33, 37—41) i převod pro ně nevýhodný poplatků za zvody (VIII, 44, 58—61), a máme-li určitě charakterisovat společenské základy jeho vystoupení, musíme vyjít z analýsy postavení této společenské vrstvy, jejíž zájmy jsou Všehrdovi zřejmě v době, kdy své dílo psal, nejbližší.

Její relace k ostatním třídám a skupinám soudobé české společnosti

⁴⁹ IX, 10 č. 10—1. red. č. 13. Opačný smysl, po mém soudu nesprávně, přikládají tomuto výroku R a u s c h e r (Všehrd II.—1921, str. 13) a V e s e l ý na str. 145 této publikace.

⁵⁰ Jasně si musel být vědom např. toho, že jeho návrh, aby neplatnost darování vdané ženy byla rozšířena také na její vkládání do desk (V, 24, 33—39) je změnou nedokonalosti ve starém právu, a nikoli odstraněním nějaké novoty.

⁵¹ IX, 10, č. 7 — pouze 1. red.; podobně v otázkách tax VIII, 33 passim.

⁵² Srov. Právník XI—1901, str. 367; podobně IX, 10, č. 10—1. red. č. 13.

⁵³ Posledně s důrazem E. P r a ž á k l. c. I. str. 318. S patrnou skepsí k tomuto výkladu již V a n ě č e k, M. V i k t o r i n C o r n e l i u s, str. 11, pozn. 21, kde zdůrazňuje správně neurčitost pojmu „městská strana“, zejm. v době, kdy Všehrd své dílo psal.

jsou velmi složité. Skupina deskového a soudního úřednictva, která představuje jednu z vývojových složek pozdější úřednické inteligence, je ve Všehrdově době nevelká, nespojitá a málo kompaktní. Její příslušníci rekrutují se většinou z měšťanských kruhů, ale povznášejí se tím nebo oním způsobem (vzděláním, úřední pravomocí, erby, nobilitacemi) nad ně až na úroveň nižší šlechty. Na rozdíl od této však majetková základna jejich postavení je ve městech, s jejichž vedoucími vrstvami jsou osobními a hospodářskými vztahy spjata, a vzdělanecké sebevědomí a na druhé straně nedostatek urozenosti oddělují je také od zemanstva. Objektivně osciluje tedy vznikající česká úřednická inteligence mezi měšťanstvem a nižší šlechtou. Její vlastní zájmy mohou mít jen dílčí a omezený charakter, takže při její malé soudržnosti, jež není ještě podporována plně vyvinutým subjektivním vědomím sounáležitosti a vlastních tradic a naopak je podlamována řevnivostmi a soupeřstvím svých jednotlivých členů, není jejím příslušníkům uzavřena cesta k alianci s jinými společenskými skupinami na všechny strany.

Poměr úřednické inteligence k vyšší šlechtě, která vládne soudem a deskami a v době jagellonské určuje celý chod státního aparátu, je protikladný a složitý. Postavení drobné kancelářské inteligence je založeno na určité kvalifikaci, která jí poskytuje legitimaci k duševní práci. Tuto kvalifikaci tvoří všeobecné, artistické vzdělání, které její příslušníci získali většinou na domácích latinských školách a na pražské universitě, neboť studium v cizině, které jediné mohlo dát základ k vyšší kvalifikaci odborné, právnické, je pro lidi vzešlé z malých poměrů nedostupné. V učené jurisprudenci musí proto tyto kruhy zcela přirozeně spatřovat nevítanou konkurenci, jejíž rozmach by mohl snížit jejich význam, ohrožit a po případě vůbec zničit jejich poměrně blahobytné materiální postavení. Takovým obavám dává na nejednom místě výslovný výraz i Všehrd a poukazuje tónem někdy takřka pomlouvačným na naprostou neúčinnost doktorů práv na zemském soudu, která je dána jejich neznalostí zemského práva (Předml. 90—91 a 127—9), vyzdvihuje jako přednost domácího právníctví, že učení doktoři nehrají v soudním řízení zemského soudu žádnou úlohu (Předml. 123—4) a snaží se zesměšnit jejich pokusy o zásahy do českého práva a nevhodné návrhy na jeho reformy (II, 19, 87—93; II, 26, 26; II, 31, 24—26). Základní materiální zájmy kancelářské inteligence splývají v tomto bodě úplně s politickými zájmy jejich chlebohárců a Všehrdovu zakotvenost v předchozí české právnické tradici, jeho víru v superioritu domácí právní kultury a setrvávání na základních šlechtických zásadách nazírání na právo lze podle mého názoru právě z této polohy zcela adekvátně vysvětlit.

Třebaže je tedy existenční base české úřednické inteligence spojena se zájmy šlechty a jejího soudu tak těsným poutem, že úplná roztržka

není možná, jsou tu naopak okolnosti, které ji přivádějí s panskými kruhy v neustálé rozpory. Nižší soudní úředníci žijí ve stínu představitelů šlechtické strany, kteří jsou jejich bezprostředními představenými a kladou jejich vlivu meze, a sráží se s nimi, ponižování jejich zpupností a rodovou pýchou, v každodenních třenicích. Důraz na vzdělání může být při tom jediným argumentem úřednických kruhů proti pánům, jejich sebevědomí roste úměrně s postupem humanismu a je pochopitelně zvlášť silné u Všehrda, který patřil v devadesátých letech 15. stol. již uznaně k intelektuální špičce národa a vyšvihl se až na úřad místopísařský, tedy poměrně vysoko. Všehrd sám ne bez jisté uštěpačnosti vytýká i starým českým pánům, které jako ideální zákonodárce bezvýhradně glorifikuje, že neuměli nebo neuměli dobře latinsky (VIII, 14, 38 sq. — 1. red.), nespokojen se zmiňuje o tom, že trpí u nižšího soudního personálu neznalost latiny (VIII, 45, 29—30; VIII, 11, 15) a s netajeným už pohoršením mluví o přezíravém postoji „*purpuratorum nostrorum*“ vůči vzdělání, kdy tito nejsou ochotni dát se poučit „*vix unquam a paribus, nedum a inferioribus*“, předhazují vzdělancům ať jsou jakéhokoli stavu, že jsou „*latine sapientes*“ a mluví z knih, kdykoli se tito počnou odvolávat na poučky filosofie (ne jurisprudence!), a překáží jejich kariéře, takže kdo usiluje o časný prospěch, učiní podle Všehrda lépe, když bude stavět na odív naprostou nevědomost než aby dával najevo literární znalosti.⁵⁴

V každodenních třenicích, jejichž charakteristiku nám tu zachoval, jež vyvěraly z objektivního postavení úzké vrstvy, k níž Všehrd náležel, hromadily se předpoklady pro jeho roztržku s vládnoucí panskou klikou, které se dovršily, jakmile se Všehrd pokusil sehrát určitou osobní úlohu. Že příčinou Všehrdova sesazení nebyly změny formulí v deskách, jež mu byly vytýkány, je celkem jasné. Stanovit příčinu skutečnou je obtížné, ale domnívám se, že časová shoda mezi sesazením Všehrdovým a prosazením panského stanoviska v otázce publicity desk připouští velkou pravděpodobnost domněnce, že skutečný rozpor mezi Všehrdem a panskou klikou se týkal právě této otázky, sporné již od 14. století, která měla pro panskou kliku vládnoucí soudem nemalý význam. Všehrd, který jako místopísař v době neobsazení úřadu nejvyššího písaře vykonával i jeho funkci a měl tedy několik let desky ve své moci, nenáležel mezi klienty kliky kolem Jana ze Šelnberka, která se na soudu drala kupředu, jsa orientován spíše na jiné skupiny feudálů, stal se jí svým důsledným stanoviskem pro veřejnou přístupnost desk, které umožňovalo stranám dovolávání se precedentů ztěžovat nebo i hatit nekalé machínace soudu, nepohodlným, byl z úřadu odstraněn a nikdy již do něho nevstoupil.⁵⁵

⁵⁴ Srov. známý dopis Všehrdův Bohuslavovi Hasištejnskému v Listáři B. H. z Lobkovic (ed. J. Truhlář, Praha 1893) č. 34, str. 35; v přílohách k Jirečkově edici str. 527.

⁵⁵ Srov. k tomu Čelakovský v Tomkově sborníku str. 8 a 12.

Z tohoto osobně podloženého motivu, jak jej Všehrd na nejednom místě připomíná,⁵⁶ vyrůstá celé jeho vystoupení, a je nyní otázkou, jak široké mělo Všehrdovo stanovisko v otázce přístupnosti desk souvislosti a zda a jakých mocnějších společenských sil tu zájmy hájil.

Je nutno přiznat, že v české společnosti kolem r. 1500 nebylo síly, která by mohla pobízet k formulaci důsledného protišlechtického reformního programu. Protišlechtická koalice je v době jagellonské slabší než kdykoli dříve a objektivní podmínky k tomu, aby se z jejích posic napadlo postavení šlechty v soudnictví a legislativě na celé frontě, jsou velmi slabé. Města se nedožadují společenského převratu, ale pouze zlepšení svého postavení v rámci feudální společenské soustavy. Jde jim jen o respektování sebeurčení městského soudnictví a městských zájmů v kolísavých poměrech i o prosazení dílčích, třeba důležitých, zájmů hospodářských. Blok středních a vyšších vrstev městských neopírá se o městskou a venkovskou chudinu, a nemá opory ani v moci královské, která své pozice opustila a v prvních etapách sporů stojí dokonce proti městům na straně šlechty. Srovnávat protišlechtickou koalici v době jagellonské s protifeudální koalicí v době husitského revolučního hnutí, ale ani v době Václava II. a Karla IV., není vůbec možno.

Kdyby byly zájmy městské strany v pozadí Všehrdova vystoupení a jeho odporu proti panské klice, musely by se nepochybně výrazně odrazit i v jeho kritice českého práva a v jeho návrzích reformních. Něco takového však sotva lze tvrdit. Neumožňovala to především již sama tematika Všehrdova díla; poměry na zemském soudu, i když nejsou pro města bezvýznamné, přece jen jsou především interní záležitostí šlechty a mají z hlediska rozporů mezi šlechtou a městy jen okrajový význam. Také Všehrdovou aférou u soudu a meritem jeho sporu o přístupnost desk městské zájmy významněji tangovány nejsou. Program reformu, který Všehrd v Knihách devaterých formuluje, je ve srovnání s pathosem jeho kritiky překvapivě hubený a s politikou měst nemá společného nic. Mnohem spíše než restrikcemi, které lze předpokládat poté, když došlo roku 1502 k hrubému zásahu šlechtické strany proti první redakci Všehrdova díla, lze to vysvětlit tím, že Všehrdovo vystoupení vyrůstá z jiné společenské base. Program reformy je ve skutečnosti již v první redakci více než umírněný, a ač je to překvapující, návrhů reformu, které Všehrd výslovně za takové označuje a jaksí z vlastní iniciativy předkládá, je v druhé redakci (pokud lze usuzovat z *Jirečkova* vydání) dokonce více než v první. Zatím co Všehrd v postupické redakci navrhuje konkrétně zaměřit zneužívání odporů zavedením zvláštního předběžného řízení o tom, zda jde o odpor úkladný, a proponuje oddělit rozsuzování odporů od řízení na zemském soudu a provádět je i mimo dobu jeho zasedání v krá-

⁵⁶ IX, 10, č. 16—1. red. (str. 437); IX, 3, 4 n.—1. red. (str. 417).

lovské radě permanentně (VII, 3, 62—72), žádá dále zavedení nového způsobu vydávání přísah tak, aby byl při přísahání znemožněn podvod a předběžná příprava na přísežní formulí (II, 26, 54—58), rozšíření neplatnosti darování vdané ženy také na její zápisy do desk (V, 24, 33—39) a přenesení poplatkové povinnosti z toho, kdo díl běře, na toho, kdo díl dává (VIII, 35, 10—14), má druhá redakce, zachovávajíc všechny tyto reformní návrhy, ještě dvě plus, a to návrh zvláštního řízení a vydání obranního listu purkrabím v případě, kdy se vdova zpečuje vydat věnný statek dědici za ekvivalentní náhradu (V, 32, 104—112) a dále návrh, aby byl při zahájení zasedání soudu veřejně publikován pořad pří, aby strany nemusely zbytečně meškat v soudní místnosti (II, 9, 44—51; VIII, 12, 15—26). Stylistické změny mají tu význam jen při návrhu týkajícím se odporů, kde Všehrd v druhé redakci poněkud ztlumil tón.

Obraz skoro úplně obdobný se nám objeví, srovnáme-li ta místa první a druhé redakce, kde Všehrd vystupuje proti pokusům o změny existujících institucí; ať běží o obranu zemských desk nebo jednotného zemského soudu (IV, 10, č. 14 — 1. red. č. 17), o obhajobu písařských tax (VIII, 48, 59—62) či zákaz subdelegace poručníků pří (II, 18, 87—93), nacházíme všechno v první jako v druhé redakci toliko se stylistickými obměnami, z nichž největší význam má vypuštění dlouhé filipiky, která následuje v IX, 10, č. 17, 1. redakce, jež však s věcí samou nemá nic společného a je čistě osobní. Ve veledůležité otázce odúmrtí — což ušlo dosavadní literatuře — pak Všehrd v 2. redakci dokonce vypustil místo, kde v 1. redakci (IX, 10, č. 7) uznává změnu provedenou proti jeho stanovisku v VI, 34 na sněmu r. 1497, čímž se vlastně postavil proti sněmovnímu usnesení a své opoziční stanovisko přiosťřil.

Rozdíl politického dosahu obou redakcí není ovšem fiktivní; projevuje se jasněji v místech, kde Všehrd podsunuje reformní záměry jen nepřímou tak, že kritizuje novotné změny práva, ale ani tady není rozdíl propastný. Všehrd vypustil v 2. redakci jen výpad proti odsuzování žalovaných bez prokázání viny a slyšení na soudu, jehož osobní motivace byla příliš zřejmá (IX, 3, 4 sq. — 1. red. — IX, 10, č. 16) a kritiku zákazu vyprošování si poručenství, jestliže jsou naživu dílní nebo nedílní příbuzní (v 1. red. IX, 10, č. 11). Místo, kde mluví v 1. redakci proti vkládání se soudu mezi strany a uzavírání mimosoudních smírů (jež však je jen v křižovníckém rkp. IX, 10, č. 10), je na odpovídajícím místě 2. redakce sice potlačeno, ale kritika věci samé je na jiném místě (II, 26, 26—30) ponechána. Změna Všehrdova domněle poddaným příznivého stanoviska v otázce pohánění pánů je jen zdánlivá, neboť jeho formulace byla už v 1. redakci jak jen možno mnohoznačná a literatuře⁵⁷ ušlo, že na jiném místě (III, 8,

⁵⁷ Jireček str. XXVIII, podobně Čelakovský v Právniku XL., str. 706.

3—6) zaujímá Všehrd v téže otázce určité stanovisko proti poddaným již v redakci první. Co je oslabeno v 2. redakci zřetelně, je to, co bychom nazvali tónem společenské kritiky; že ale ani tady není ústupků ve věcech nejdůležitějších a že odpadly hlavně jen útoky osobního zabarvení, konstatoval správně už Čelakovský.⁵⁸

Všehrdovy reformní návrhy nepotřebují komentáře; jsou to návrhy na zlepšení spíše technická bez politických důsledků, jež vyrůstají z dlouholeté rutiny zkušeného praktika mnohem víc, než z nějakého obecně koncipovaného politického programu. Nezdá se tedy, že by Všehrd ve svém vystoupení proti panské klíce vycházel z posic městské strany a opíral se o ni. Základna, z níž Všehrd svou kritiku zemského práva a své návrhy na jeho reformy formuluje, zůstává zřejmě mnohem užší a nic nesvědčí o tom, že by při ní přestaly být určujícími hlediska bezprostředního Všehrdova okolí, kancelářské inteligence zemského soudu a desk a humanistických literátů. Všehrd se k takové základně ostatně právě v době bezprostředně po dokončení svého díla v předmluvě k překladu Cypriánova Potupení světa z r. 1501 přihlašuje výslovně: probrav tu všechny stavy feudální společnosti, ukazuje, že jejích život probíhá nadarmo ve více nebo méně skrytých strastech, a prohlašuje za svůj sociální ideál ústraní vzdělance, stojícího mimo ně.⁵⁹

Všehrd je ve svém konfliktu s magnátskou koterií izolován a pocit osamělosti vůči svým odpůrcům opravdu má.⁶⁰ Pro nepevnou společenskou základnu jeho vystoupení je také charakteristické, že ani proti svým osobním nepřátelům nevystupuje přímo, ale jen ve formě onoho „hanění pod podobenstvím“. Rozumí se, že kritické a reformní podněty, pramenící z takto omezené společenské základny, nemohou si činit naději na to, že by vzbudily široký ohlas: aby svou výchozí posici zesílil, dodává Všehrd svému vystoupení charakter obrany zájmů celé třídy feudální včetně měst proti egoistické politice určitých jejích částí, která nejenže poškozují zájmy složek ostatních a rovnováhu mezi nimi, ale může po případě přivodit, jak si Všehrd při nevolnických povstáních dobře uvědomuje, otřes jejího postavení vůbec. Objektivní postavení nepevné a teprve se tvořící vrstvy české feudální inteligence Všehrdovi takový pokus o apel k široké celofeudální koalici dobře umožňuje. Všehrd, jemuž jeho sociální pozice dovoluje dobře přehlédnout, v čem jsou expansí magnátů zájmy nejrůznějších společenských složek poškozovány, může je proto (neboť se neztotožňuje s žádnou z nich) připomínat všechny najednou, třebaže současně i mezi těmito společenskými skupinami od krále přes nižší šlechtu a měšťanstvo až k nevolníkům existují ostré vzájemné rozpory, což arci

⁵⁸ Právník XL, str. 706.

⁵⁹ Přílohy k edici J i r e č k o v ě str. 540.

⁶⁰ Předml. 152—6; IX, 1, 125—6; IX, 10, str. 437.

musí dopad jeho apelu úplně paralyzovat. A právě toto stanovisko, které se snaží přivodit nápravu poměrů nikoli rozvíjením rozporů mezi starými a novými společenskými silami, nýbrž prostředkováním a kompromisy mezi různými složkami feudální třídy, Všehrda jako mluvčího zájmů rodící se české feudální inteligence plně identifikuje.

V konkrétní historické situaci, jaká se připravovala v devadesátých letech 15. stol. a jaká se plně projevila po r. 1500, musel ovšem útok na expansivní živly vysoké šlechty objektivně nejvíce prospět měšťanstvu, a jen potud je podle mého názoru správné, Všehrda a jeho dílo do spojení se zápasem šlechty a měst uvádět. Zdá se ostatně, že si formující se městská strana sama uvědomila, že by bylo výhodné získat Všehrda, známého svým opozičním vystoupením proti panské klíci, do svých služeb, a Všehrd se snad k úloze mluvčího městské strany přiblížil někdy kolem r. 1502 v souvislostech úplně jiných, než byla práce na Knihách devaterých. Ale ani tehdy nebyly patrně Všehrdovi zájmy měst tak blízké, aby neprodleně neustoupil výhrůžkám, které mu v situaci přechodné deprese měst po králově zásahu proti nim dala šlechtická strana tlumočit pány z Postupic. Všehrd se tak sám isoloval od politických sil, jež mohly dát i jeho reformním návrhům reálnější dosah, jeho konflikt s magnáty zůstal v zápasech jeho doby málo významnou epizodou, kterou letopisci ani nezaznamenali, a již koncem 16. století mají potomci o Všehrdovi vědomosti jen velmi zkreslené.⁶¹

⁶¹ Viz o tom nyní podrobný výklad V a n ě ě k ů v, *Mistr Viktorin Cornelius*, str. 6 a násl.